

"יסודות"

עיונים בחקר ההיסטוריה של צה"ל

"הקרב על המים" – סיכול פרויקט ההטיה בלבנון 1964-1965

מחבר: יניב פרידמן.

מקור: "יסודות", גיליון 2: צה"ל בלבנון, עמ' 39-60.

הוצאה: המחלקה להיסטוריה בצה"ל.

עורך: יגאל אייל.

שנת הוצאה: 2020.

”הקרב על המים” - סיכול פרויקט ההטיה בלבנון 1964-1965

יניב פרידמן¹

מבוא

בדיון ההיסטורי העוסק בהתמודדותה של ממשלת לוי אשכול הראשונה (1963-1966) עם אתגרי הביטחון, מצוי בקדמת הבמה, ובמידה רבה של צדק, ”הקרב על המים” - הסיכול הישראלי של פרויקט הטיית מעיינות החצבאני והבניאס - כדוגמה להצלחה אסטרטגית-מערכתית. באמצעות הפעלת כוח מדודה, בארבע פעולות בלבד (17 במארכס, 13 במאי ו-12 באוגוסט 1965 וב-14 ביולי 1966) הצליחה ישראל לבלום את הניסיון הערבי להטות את מימי הנחלים המובילים מים לירדן ולכינרת. המהלך הערבי נבלם במחיר נמוך יחסית: ישראל נמנעה מהידרדרות למלחמה לא רצויה, מצרים לא משכה את כוחותיה מתימן, וחיל השריון אף פיתח בהדרגה יכולת מרשימה ברמה הטקטית, שבאה לידי ביטוי בירי טנקים תלול מסלול.

אולם מן הדיון והכתיבה הללו נעדרה התייחסות רחבה יותר לזירה חשובה נוספת, שבה הצליחה ישראל לסכל פרויקט דומה, כמעט ללא הפעלת כוח - הזירה הלבנונית.² במאמר זה אבחן את התמודדותה של ממשלת אשכול עם האתגר אשר ניצב בפניה, עת החלה לבנון בעבודות להטיית מימי החצבאני. אראה כיצד התפתחה הגישה הישראלית כלפי ההטיה מלבנון, אציג את מהלכה של ישראל בזירה הצבאית והמדינית, ואסכם בהתבוננות אל ההווה ולעבר העתיד.

תוכנית ג'ונסטון, ועידות הפסגה הערביות והפעלת המוביל הארצי - מחלוקות והסדרי מים בין ישראל לשכנותיה, 1953-1964

שאלת המים במזרח התיכון הייתה תמיד סוגיה כבדת משקל. האקלים המדברי של מדינות רבות באזור - ישראל, ירדן ומצרים - הפכו אותה לנושא פוליטי ואף צבאי. בשנת 1953 ביקשה ישראל לשאוב חלק ממי הירדן הזורמים בשטחה ולהעבירם לנגב הצחיח במסגרת מוביל המים הארצי. תלונות סוריות, ובעיקר לחץ אמריקאי, הובילו אותה לקבל את תוכניתו של אריק ג'ונסטון, שליחו המיוחד של נשיא ארה”ב דווייט אייזנהאואר, לחלוקת מים באזור - תוכנית אשר הוכרה על ידי ישראל וירדן (באופן לא רשמי) בעוד הסורים התנגדו לה - ולשנות את נקודת היציאה של המוביל מגשר בנות יעקב לאזור הכינרת.³ במסגרת התוכנית

¹ יניב פרידמן הוא חוקר במחלקה להיסטוריה בצה”ל ודוקטורנט בחוג להיסטוריה של עם ישראל בבית הספר למדעי היהדות באוניברסיטת תל אביב. המאמר מבוסס על פרק מעבודת הדוקטורט שלו, ”ייחוד ולחוד - ממשלת אשכול הראשונה ושריה נוכח בעיות הביטחון של ישראל 1963-1966”, בהנחייתו של פרופ’ מוטי גולני. המחבר מבקש להודות לד”ר דן שיפטן, ד”ר מאיר פינקל, ד”ר אהד לסלוי, ד”ר שמעון גולן, ד”ר עידו הכט, מר שמואל ברונפלד, סא”ל רווה גלילי, רס”ן איתי חימיניס ומר עומרי אלעד, על הערותיהם למאמר. תודה מיוחדת לגברת ספי שפר על העריכה הלשונית.

² חוקרים אשר עסקו בתקופה הקדישו חלק קטן מן הכתיבה לנושא הטיית המים מלבנון. ראו למשל: עמי גלוסקא, **אשכול, תן פקודה!**: צה”ל וממשלת ישראל בדרך לממשלת ששת הימים, 1963-1967, מערכות, 2004 (להלן: גלוסקא, **אשכול**), עמ’ 96-113. בתוך החלק העוסק בעימות עם סוריה סביב מפעל ההטיה, מקדיש גלוסקא עמודים מעטים בלבד ללבנון; אביחי כהן, **גבולות ההרתעה: פעולות התגמול ומדיניות ההרתעה בעשור השני לקיומה של מדינת ישראל**, רסלינג, 2016, עמ’ 184-185 (להלן: כהן, **גבולות**); משה שמש, ”המאבק הערבי על המים נגד ישראל 1959-1967”, **עיונים בתקומת ישראל** 7, 1997, עמ’ 141-148 (להלן: שמש, **המאבק**); ארנון סופר, **נהרות של אש - המאבק על המים במזרח התיכון**, עם עובד והוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה, 1992, עמ’ 150-153 (להלן: סופר, **נהרות של אש**); שמעון גולן, ”המאבק על מי הירדן”, בתוך: אבשלום שמואלי, ארנון סופר, נורית קליאוט (עורכים), **ארצות הגליל**, משרד הביטחון - ההוצאה לאור, 1983, עמ’ 853-862.

³ ארכיון מפלגת העבודה, 26-1953-011-2, **ישיבת סיעת מפא”י בכנסת**, ”דברי מאיר ארגוב”, 28.10.1953; שם, ”דברי משה שרת”, 10.11.53; שם, 2-3-1955-70, הוועדה המדינית של מפא”י, 4.6.1955.

חולקו מי הירדן והירמוך בין ישראל (375 מיליון מ"ק), ירדן (720 מיליון מ"ק), סוריה (132 מיליון מ"ק) ולבנון (39 מיליון מ"ק), והיא שימשה בסיס להתנהלותה של ישראל בשאלת חלוקת המים באזור.⁴

כעשור לאחר ההסדרה היחסית של חלוקת המים, שוב גאה המתח סביב נהר הירדן. פרויקט מוביל המים הארצי של ישראל עמד על סף סיומו, והזרמה ניסיונית הייתה אמורה להיערך במחצית השנייה של שנת 1964. מתוך הבנה, וכחלק מהלקח של שנת 1953, ביקשה ישראל לזכות במימונה ובגיבויה של ארה"ב לבניית המוביל ולהפעלתו, בעיקר בכל האמור לקטע הצפוני שלו, באזור הכינרת. גיבוי אמריקאי כזה ניתן לישראל, והדבר אף לווה בהבטחה לתמוך בה אם יהיה עליה להפעיל כוח צבאי למול סוריה.⁵ עם זאת ביקשה ארה"ב מישראל כי הפעלתו של המוביל תיעשה בצנעה וללא פרסום רב.⁶

הגישה הישראלית לקראת הפעלת המוביל הארצי הייתה שלובה ברגישות ובנחישות. מן הצד האחד, הפעלתו הוצנעה מתוך רצון שלא לדחוק את מדינות ערב לתגובה צבאית נגדה,⁷ ומן הצד האחר, הייתה נחישות רבה בכל הנוגע למימושו של הפרויקט ולהגנה עליו.

יעקב הרצוג, סגן המנהל הכללי של משרד החוץ, טען כי מדינות ערב מבינות כי ישראל מבקשת להצניע את תחילת הפעלתו של המוביל, כדי לא להביכן בזירה הפנימית והבין-ערבית ולהימנע מהתגרות מיותרת בהן. הרצוג גם העריך כי מצרים וירדן אינן מעוניינות להיגרר לעימות צבאי עם ישראל בשל סוגיית המוביל. אבא אבן, סגן ראש הממשלה, חיזק את דבריו של הרצוג על אודות עניינה של ישראל בשמירה על עמימות: "אינני מעלה על הדעת כי ראש עיריית טבריה יחתוך איזה סרט ושתנגן תזמורת".⁸

לצורך כך הטילה הצנזורה איפול על פרסומים הקשורים להפעלת המוביל ולניסויים הנערכים בו, וגורמים רשמיים ישראלים נדרשו להימנע מציון עובדת הסכמתה של ירדן למתווה חלוקת המים שנקבע בתוכנית ג'ונסטון. בישיבה שקיים ראש הממשלה סוכם: "משרד החוץ יקבע 'קומיסר' לענייני המוביל שיבדוק כל הודעה לפני פרסומה";⁹ ואף נקבעה תוכנית הסברה לקראת הפעלתו.¹⁰

הצד האחר של הגישה הישראלית היה יצירת תחושה ברורה בצד הערבי, ובמידה לא פחותה גם בקרב מדינות המערב, כי ישראל תהיה נחושה עד מאוד בכוונתה להשלים את הקמתו של מפעל המוביל הארצי, להפעילו ולהגן עליו. בתחילת יוני 1964 עדיין לא זרמו המים בצינורות המוביל, ועל כן נדרשה ישראל להצהיר על מדיניותה יותר מאשר להפעיל כוח כדי לממשה; אולם המסר הישראלי היה ברור, עקבי וחד: לא נאפשר לערבים לפגוע במפעל המוביל הארצי; ובהמשך, נסכל כל ניסיון הטיה של מקורות המים.¹¹

למרות הגישה הישראלית שביקשה, כאמור, להצניע את הפעלתו הקרבה של המוביל הארצי, לא שקטה הזירה הישראלית-סורית. העימותים בין שתי המדינות, בנוסף לשאלת המים, נסובו סביב סוגיית האזורים

⁴ סופר, **נהרות של אש**, עמ' 146.

⁵ ארכיון המדינה (להלן: א"מ), **פרוטוקול של ישיבת ממשלה**, "דברי אברהם הרמן", 11.8.1963; "מבט רגוע על אזור תוסס", **מעריב**, 15.3.1963; "העבודה במוביל – לפי התוכנית", **למרחב**, 17.4.1963.

⁶ א"מ, **פרוטוקול של ועדת חוץ וביטחון**, "דברי אבא אבן", 19.11.1963. אבן הדגיש כי התיאום של ישראל עם ארה"ב בסוגיית המים מתחיל עוד בשנות החמישים בתוכנית ג'ונסטון, וכך גם בנוגע לפרויקט המוביל. ראו: א"מ, א-7/7938, **מכתב מאת מנהל לשכת סגן ראש הממשלה אל יעקב הרצוג**, 30.12.1963.

⁷ א"מ, א-4/7934, **מוביל המים הארצי**, "דברי לוי אשכול ויצחק רבין", 27.10.1963.

⁸ א"מ, **פרוטוקול של ועדת חוץ וביטחון**, "דברי אבא אבן ויעקב הרצוג", 19.11.1963.

⁹ א"מ, פ-4/4905, **מפעל הירדן – סיכום התייעצות בלשכת רה"מ ב-27.10.63**, 31.10.1963.

¹⁰ א"מ, פ-7/4879, **סיכום ישיבת ועדת ההסברה שהתקיימה ב-21.10.63**, 23.10.1963.

¹¹ א"מ, א-9/7933, **שיחתו של מר ל. אשכול, ראש הממשלה ושר הביטחון עם העיתונאי שייקה בן פורת מהעיתון ידיעות אחרונות**, "דברי לוי אשכול", 13.1.1964; א"מ, ג-1/6262, **נאום מדיני בכנסת**, "דברי לוי אשכול", 12.10.1964; א"מ, ג-2/6262, **סיום התרגיל של חטיבת "גולני"**, "דברי לוי אשכול", 21.1.1965. בנאום אמר אשכול לחיילי "גולני": "בעצמי הייתי חייל רגלים [...] אינני יכול להתפאר יותר מידי בקריירה הצבאית שלי"; יוסי גולדשטיין, **אשכול – ביוגרפיה**, כתר, 2003, עמ' 510. ריבוי ההתבטאויות הפומביות של אשכול על אודות סיכול אפשרי של ישראל את פעולות הערבים כנגד מפעל המוביל, הובילו לביקורת עליו בתוך הממשלה. ראו: א"מ, **פרוטוקול של ישיבת ממשלה**, "דברי זרח ורהפטיג", 8.9.1963.

המפורזים, והשיט והדיג בכינרת. האזורים המפורזים היו שטחים ממערב לגבול הבין-לאומי אשר לא הוגדרה לגביהם ריבונות מפורשת, ונאסרה כניסת כוחות צבא אליהם. שטחם הכולל היה 65,000 דונם והם חולקו לשלושה: האזור המפורז הצפוני, האזור המפורז המרכזי והאזור המפורז הדרומי. החיכוך בין ישראל לסוריה היה סביב מימוש הריבונות באותם אזורים ובעיבוד השטחים החקלאיים שבתחומם. בתחילת כהונתה של ממשלת אשכול, יוני 1963, כבר הייתה חלוקה בפועל של שטחים אלו; אולם ישראל ביקשה לממש, באמצעות עיבוד בפועל של השטח, את ריבונותה עד לקו הגבול הבין-לאומי; הסורים, לעומת זאת, ביקשו לדחוק את קו הגבול מערבה ולהשתלט על שטחים שהיו שייכים לישראל מבחינה משפטית, וזאת באמצעות שליחת רועים ועדרים אליהם ועימות צבאי.¹²

למעשה, בסופה של שנת 1963 ובתחילת 1964 התבססה מציאות שבה התעמתו ישראל וסוריה על השליטה והריבונות באזורים המפורזים, בשעה שברקע מצוי מועד הפעלתו הצפוי של המוביל הארצי.¹³ הדבר הביא לכך שישראל מיתנה את תגובתה הצבאית נוכח הפעילות הסורית כנגדה. כך היה, למשל, לאחר הרג שני חברי כורזים ב־19 באוגוסט 1963, וחדירה אווירית של שישה מטוסי מיג סוריים לאזור מנחמיה.¹⁴ החלטתו של אשכול לפנות אל המסלול הדיפלומטי ולהגיש תלונה באו"ם קשורה גם לתאריך הפעלת המוביל הארצי המתקרב, וחשש שלו, של שרת החוץ גולדה מאיר ושל סגן ראש הממשלה אבא אבן, כי הערבים ינצלו עימות שולי זה על מנת לסכל את פרויקט המוביל.¹⁵

כאמור, בראש המחנה הערבי שביקש לסכל את כוונתה של ישראל להטות את מי הירדן התייצבה סוריה. המניע לקיצוניותה מצוי היה לא רק באיבה בסיסית למדינה היהודית אלא גם, ואולי בעיקר, בעימות פנים-ערבי בינה לבין מצרים, שנסוב על השאלה מי אשם בפירוקה של הקהילה הערבית המאוחדת (קע"ם), האיחוד אשר התקיים בין שתי המדינות בשנים 1958-1961.

כך נוצר מצב, שבו הדרשה הסורית לחיסול בכוח של מפעל המוביל הארצי הייתה כלי אשר באמצעותו היא ביקשה לפגוע בתדמיתה של מצרים, ובעיקר ביוקרתו של מנהיגה – גמאל עבד אל-נאצר – ולהוכיח לעולם הערבי כי היא היחידה אשר פועלת נגד מדינת ישראל. למעשה, ביקשה סוריה לגרור את מצרים לעימות צבאי עם ישראל, עימות אשר יערך סביב סוגיית המים.¹⁶

¹² במסמך אשר כותרתו "דרכים ושטחי עיבוד", העוסק בהתפתחות דרכי הביטחון ושטחי העיבוד בגבול סוריה ובגזרת לטרון בשנים 1958-1964, מציינים המחברים כי סלילת דרכים ועיבוד שטחים באזורים המפורזים הובילו להרחבת השטחים שברביבונות ישראלית. ראו: ארכיון צה"ל (להלן: א"צ), 176/546/1967, **דרכים ושטחי עיבוד**, ללא תאריך; א"מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, "דברי צבי צור", 11.6.1963; ארכיון יד לוי אשכול (להלן: א"א), פ-4/4793, **נאום בטקס הסיום של מחזור העשור בפו"ם**, "דברי לוי אשכול", 31.8.1964. בנאום אמר אשכול: "פועלת כאן מגמה ברורה של שלטונות דמשק [...] להפוך את העובדה הצבאית של אזורים מפורזים בגבול לעובדה מדינית של הזתת גבול ישראל מערבה"; גלוסקא, **אשכול**, עמ' 79-83.

¹³ בהערכה אשר כתב מזכיר המדינה דין ראסק לנשיא לינדון ג'ונסון ב־16 בינואר 1964, הוא מנה את הסוגיות אשר עשויות "ליצור מתח" בנוגע למעמדה וליכולת ההשפעה של ארה"ב במזרח התיכון. הסוגיה הראשונה והמורכבת ביותר הייתה: "התגובה הערבית להטיית הירדן על ידי ישראל". שאר הנושאים היו הפוטנציאל הגרעיני של ישראל לאחר השלמת הכור בדימונה, עתידם של הפליטים הפלסטינים ושל אוג"א, האיום הנשקף מחימושים מתקדמים ועימות בין ממשלות ערביות וחברות נפט. ראו: Foreign Relations of the United States (FRUS), *Arab-Israeli Dispute, 1964-1967*, Volume XVIII, President Johnson, 16.1.1964.

¹⁴ א"מ, **פרוטוקול של ישיבת ממשלה**, "דברי יצחק רבין", 20.8.1963; א"מ, **פרוטוקול של ועדת חוץ וביטחון**, "דברי יצחק רבין", 21.8.1963.

¹⁵ א"מ, א-4, 7934, **פגישה של ראש הממשלה לוי אשכול עם עורכי עיתונים בקשר למתיחות בגבול סוריה, בהשתתפות סגן הרמטכ"ל יצחק רבין**, "דברי לוי אשכול", 20.8.1963. בפגישה ביקש אשכול מעורכי העיתונים לא לפרסם מהדורות מיוחדות על התקרית, כדי למנוע חרדה בציבור הישראלי. בנוסף, הוא ביקש מהם לא לפרסם כתבות אוהדות על גנרל אד בול, ראש מטה המשקיפים של UNTSO. אשכול הסביר כי בול נוהג בהגינות רבה כלפי ישראל, והוא חושש מפרסום כתבות אוהדות לו בעיתונות הישראלית העלולות לפגוע בו בעולם הערבי; א"מ, **פרוטוקול של ישיבת ממשלה**, "דברי לוי אשכול וגולדה מאיר", 20.8.1963; א"מ, **פרוטוקול של ישיבת ממשלה**, "דברי אבא אבן", 20.10.1963.

¹⁶ אייל זיסר, "בין ישראל לסוריה – מלחמת ששת הימים ולאחריה", **עינוים בתקומת ישראל** 8, 1998, עמ' 216.

אולם נאצר - אשר היה מודע היטב לרצונה זה של סוריה, והיה שקוע במלחמת האזרחים בתימן¹⁷ - ביקש להפעיל את כל כושר התמרון הפוליטי שלו כדי להתחמק מן הכוונה הסורית לגרור אותו לעימות עם ישראל, ובד בבד לשמר את תדמיתו כמנהיג העולם הערבי.¹⁸ הפתרון היה כינוס כלל-ערבי – ועידת ראשי מדינות הליגה הערבית - שבמסגרתו ישיג נאצר פסק זמן מהעימות עם סוריה, יימנע מעימות עם ישראל ואף יצליח לכפות את הקו המדיני השקול שלו על כלל מדינות ערב.¹⁹

ועידת הפסגה הערבית הראשונה התכנסה בקהיר ב-13-16 בינואר 1964, ובסיומה התקבלו שלוש החלטות מרכזיות: להטות את מקורות הירדן, להקים את הארגון לשחרור פלסטין (אש"ף) ולהקים מפקדה ערבית מאוחדת (מפע"ם). הפסגה והחלטותיה היו הצלחה מדינית של נאצר, אשר עלה בידו לכפות את עמדתו על כלל מדינות ערב ובעיקר על סוריה. ההחלטה על הטיית המים הייתה, בפועל, דחיית העימות הצבאי עם ישראל ומעבר לפעולה ארוכת טווח, אשר עיקרה אמור לצאת אל הפועל על אדמת סוריה.²⁰

וכך, בעוד מצרים וסוריה עסוקות במאבקים ביניהן, התקדם פרויקט המוביל הארצי לקראת השלמתו. ישראל הקפידה כי הצנזורה על פרסומים בנושא תישאר בתוקפה, בעיקר בנוגע למועד ההפעלה המשוער אשר נדחה מאפריל למאי.²¹ עם זאת, הוחלט כי יש להכין לכך את הציבור הישראלי, ו"הרסן" על הפרסומים הפנימיים שוחרר מעט. גם הסמנטיקה הפכה כלי להעברת המסר הישראלי, לאחר שוועדת ההסברה הנחתה כי אין לעשות שימוש במושג "הטיית הירדן", מאחר שישראל איננה מטה אותו אלא עושה שימוש במים העוברים בשטחה, ויש להכניס לשיח את המסר: "ישראל שואבת מים מהירדן למטרות השקיה".²²

ב-28 במאי 1964 הופעלו המשאבות בכינרת, ומים החלו זורמים בתעלת המוביל הארצי דרומה. למרות הפעלה זו אשר כבר לא ניתן היה להסתירה, המשיכה ישראל לנסות ולצמצם את ההד הציבורי והפומבי של הזרמת המים, וביקשה להמשיך ולקיים מדיניות זהירה.²³ וזאת למרות ההערכה שרווחה בישראל, כי אין בהפעלת המוביל סכנת מלחמה קרובה עם מדינות ערב.²⁴

התגובה לא איחרה לבוא בדמות ועידת הפסגה השנייה של מנהיגי מדינות ערב באלכסנדריה, ב-5-11 בספטמבר 1964. מטרת הפסגה הייתה לבחון את מימוש החלטותיה של ועידת הפסגה הראשונה, והוחלט בה על הקמת כוח צבאי ערבי מאוחד ועל בניית תוכנית מפורטת להשגת המטרה - חיסול מדינת ישראל. כמו כן אושרה התוכנית להטיית יובלי הירדן,²⁵ אשר עיקריה היו הטיית מימי החצבאני והבניאס. התוכנית התבססה על הטיית החלק העליון של החצבאני לליטאני באמצעות מנהרה. החלק התחתון של החצבאני יועבר באמצעות תעלת הטיה אל מעיינות הבניאס אשר בסוריה. כך יימנעו מישראל 53% מן המים אשר מקורם

¹⁷ א"מ, א-8/7934, **מסיבת עיתונאים מסורתיים**, "דברי לוי אשכול", 29.11.1963.

¹⁸ אבנר יניב, **פוליטיקה ואסטרטגיה בישראל**, ספרית פועלים, 1994, עמ' 185.

¹⁹ א"צ, 579/1356/1988, **סקירת מודיעין מיוחדת – נאום נאצר בפורט סעיד, דבריו על תגובות הערבים להטיית מי הירדן**, 25.12.1963. בסקירה נאמר: "הנאום משמש אישור נוסף לעמדה המצרית כי בעיית המים איננה ניתנת כיום לפתרון צבאי וכי על הערבים לפעול לכך בדרכים אחרות [...] כיום הצעתו של נאצר לכנס ועידת פסגה ערבית היא בגדר תמרון אופייני לו – זריקת כדור לעבר שליטי ערב האחרים"; א"מ, **פרוטוקול של ישיבת ממשלה**, "דברי גולדה מאיר", 29.12.1963.

²⁰ כהן, **גבולות**, עמ' 150.

²¹ א"צ, 176/847/1962, **פרוטוקול של ישיבת מטכ"ל**, "דברי יצחק רבין", 15.4.1964.

²² א"מ, פ-7/4879, **סיכום ישיבה של ועדת ההסברה מיום 6.1.64**, 8.1.1964.

²³ א"מ, **פרוטוקול של ישיבת ממשלה**, "דברי משה דיין", 31.5.1964. באותו הזמן שהה אשכול בביקור בארה"ב.

²⁴ א"מ, **פרוטוקול של ועדת חוץ וביטחון**, "דברי גולדה מאיר", 18.2.1964; א"מ, א-4/7931, **סקירה על ביקורו של שר העבודה באוסטרליה ובניו זילנד**, "דברי יגאל אלון", 11.6.1964.

²⁵ א"מ, א-4/7931, **הצהרת הסיכום של ועדת הפסגה**, 11.9.1964; גלוסקא, **אשכול**, עמ' 98.

בירדן העליון. מהבניאס יובלו המים בתעלה אשר תאחד את שני הנחלים המוטים – דרך רמת הגולן הסורית – אל הירמוך, וייאגרו בסכר מוחייבה אשר בירדן. משם הם יובלו אל תעלת העיור הירדנית.²⁶

"הקרב על המים" ויחסי ישראל-לבנון

ההערכה הישראלית לא העניקה סבירות גבוהה למימושה של תוכנית ההטיה הערבית. בדצמבר 1963, בדיון בוועדת חוץ וביטחון של הכנסת אשר עסק בתגובות אפשריות של הערבים להפעלת מוביל המים הארצי, העריך שמעון פרס, סגן שר הביטחון, כי לערבים שלוש אפשרויות תגובה: מלחמה, חבלה והטיה. פרס טען כי סיכויי המלחמה אינם גבוהים, ובאשר להטיה ערבית הוא המעיט בהיתכנות הטכנית והכלכלית של הערבים לבצע מהלך כה מורכב.²⁷ גולדה מאיר החזיקה בתפיסה דומה, ובדיון ממשלה אמרה: "לדעת האנשים שלנו אין להתייחס ברצינות להטיית מי הירדן".²⁸ גם הערכת אגף המודיעין (אמ"ן), לאחר ועידת הפסגה הערבית השנייה בנובמבר 1964, נטתה להמעיט ביכולתן של מדינות ערב להוציא את תוכניתן אל הפועל.²⁹

אולם הערכות לחוד ומציאות לחוד. לקראת סופה של שנת 1964 התברר כי הסורים מקדמים את תוכנית ההטיה בקצב מהיר יותר מכפי שהעריכו בישראל. לא רק זאת, תקריות אש סביב האזורים המפורזים³⁰ וסביב דרך הפטרולים הצמודה לתל דן העלו את גובה הלהבות בזירה זו. בשתי התקריות הללו, ב־3 וב־13 בנובמבר 1964, ערך צה"ל סיורים בגזרת תל דן הנתונה למחלוקת עם הסורים. הסורים פתחו באש, ובתגובה ירו טנקים של צה"ל על המוצבים הסוריים; בתקרית השנייה אף הופעל חיל האוויר.³¹

ישראל הבינה בראשית שנת 1965, כי סוגיית ההטיה הערבית לא רק שאינה עומדת לרדת מן הפרק, אלא היא הופכת להיות אחד האתגרים הביטחוניים המרכזיים שלה. הדילמה אשר עמדה לנגד עיניה של ישראל הייתה מוכרת לה מן העבר: כיצד שומרים על האינטרס הישראלי מן הצד האחד, ומן הצד האחר – כיצד נמנעים מהידרדרות לכדי מלחמה לא רצויה. מאחר שישראל החליטה שהיא מסכלת בכוח את תוכנית ההטיה הערבית, נשאר לה לקבל את גיבויה המדיני של ארה"ב להפעלת הכוח, ובה בעת לבחור את השיטה המבצעית אשר תביא לידי ביטוי את האיזון בין סיכול למלחמה.³² השיטה אשר נבחרה בסופו של דבר הייתה פעולה צבאית מוגבלת, אשר תיעשה באמצעות פגיעה בצידוד ההטיה.³³ הגיבוי האמריקאי לישראל הגיע לאחר סבב שיחות עם אוורל הרימן ורוברט קומר, שליחי ארה"ב למזרח התיכון. במסגרת השיחות איתם הקפידה ישראל להדגיש את נחישותה להגן על מפעל המוביל הארצי ולסכל את מפעל ההטיה הסורי. גם דבריו של הרמטכ"ל יצחק רבין לשני השליחים האמריקאים במהלך סיור אווירי למול אזור ההטיה הסורית, כי ישראל יכולה לפגוע

²⁶ סופר, נהרות של אש, עמ' 152.

²⁷ אמ"מ, פרוטוקול של ועדת חוץ וביטחון, "דברי שמעון פרס", 17.12.1963, ישיבת בוקר.

²⁸ אמ"מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, "דברי גולדה מאיר", 16.2.1964.

²⁹ גלוסקא, אשכול, עמ' 98.

³⁰ אמ"מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, "דברי לוי אשכול", 11.10.1964; א"צ, 178/847/1962, פרוטוקול של דיון מטכ"ל, "דברי חיים בר-לב", 12.10.1964; א"מ, א-5 / 7935, הסתננות – סקירה וסיכום חודשי אוקטובר 1964, נובמבר 1964.

³¹ אמ"צ, 178/847/1962, פרוטוקול של דיון מטכ"ל, "דברי יצחק רבין", 9.11.1964; א"צ, 1493/922/1975, תקריות אש בגזרה הסורית, ללא תאריך; א"צ, 2/120/2009, פרוטוקול של דיון מטכ"ל, "דברי יצחק רבין", 16.11.1964; כרמית גיא, בר-לב – ביוגרפיה, עם עובד וספרית פועלים, 1988, עמ' 112.

³² אמ"מ, פרוטוקול של ועדת חוץ וביטחון, "דברי לוי אשכול", 2.3.1965. אשכול אמר בנוגע להטיה: "סוריה עושה מה שהיא עושה על אדמתה ועדיין היא לא הגיעה למים [...] נכון שאמרתי שמים זה דם, ואינני חוזר מדברי אלה, אבל לא אמרתי שמחר נצא למלחמה. צריך לדעת מה, מי, מתי".

³³ אמ"צ, 7/120/2009, פרוטוקול של דיון מטכ"ל, "דברי יצחק רבין", 18.1.1965; א"צ, 7/120/2009, פרוטוקול של דיון מטכ"ל, "דברי יצחק רבין", 8.3.1965.

במפעל הסורי מבלי לחצות את הגבול - דברים אשר נתקבלו בשתיקה על ידי האמריקאים - חיזקו את התחושה כי למעשה נתונה לישראל הרשות לפעול בכוח צבאי.³⁴

וכך, לאחר שהתקבלה ההחלטה לפעול, ניתן הגיבוי האמריקאי לכך ונבחרה הדרך הצבאית לביצוע, נותר למצוא את העילה לפגיעה בציווד ההטיה הסורי. ברור היה לישראל כי פעולה ישירה אל מול הפרויקט הסורי, למרות הגיבוי של ארה"ב, תערום עליה קשיים בזירה הבין-לאומית ואף תעמיד את הסורים בפני החובה להגיב בשל הפגיעה במעמדם הבין-ערבי. לכן עשתה ישראל שימוש בלחימה שהתנהלה מעת לעת באזורים המפורזים ליצירת קרקע נוחה יותר לפעולה צבאית.³⁵ עדות מאוחרת בחודש למתווה הישראלי של שימוש בתקריות גבול לפעולה צבאית כנגד ההטיה ניתנה בפגישה של אשכול עם פיליפ טלבוט, עוזר מזכיר המדינה האמריקאי למזרח התיכון. טלבוט העלה את החשש הערבי כי ישראל מבקשת להרחיב את שטחה, ואשכול ענה כי אין לישראל צורך "בכיבושים טריטוריאליים", וכי היא אינה מתכננת מלחמה בהקשר בעיית המים. אשכול הוסיף ואמר כי הוא מבין את עמדתה של ארה"ב אשר מתנגדת למלחמת מנע, מצד אחד, אולם מן הצד האחר איננה שוללת את הרעיון של "normal shooting" אשר מתבצע באזורי הגבול בין ישראל לבין סוריה. טלבוט הביע את התנגדות ארצו לגישה זו, ואשכול הגיב וענה: "It will be done (i.e., Israel would do some shooting)"³⁶.

ב-15 במארס נשלח טרקטור ישראלי לעבד חלקה חקלאית אשר לא עובדה זמן רב באזור כורזים אף שהייתה בשטח ישראלי. הסורים פתחו באש, וישראל השיבה אש ארטילרית.³⁷ יום לאחר מכן המשיכה ישראל בעיבוד השטח, הסורים פתחו באש פעם נוספת, ומן הירי נהרג מפעיל הטרקטור. ב-17 בחודש יצא לדרכו סיור צה"לי באזור תל דן. הסורים שוב פתחו באש, אולם הפעם היה צה"ל מוכן לכך. טנקים השיבו אש לעבר מקורות הירי וירו לעבר כלים הנדסיים אשר עבדו על תוואי תעלת ההטיה. שמונה טרקטורים סוריים נפגעו, והסורים נצרו את אישם. לאחר הפעולה, מתוך רצון להשאיר לסוריה מרחב תמרון, טענה ישראל כי התקרית אינה אלא תגובה לירי סורי, ואין מאחוריה כוונה לסיכול תוכנית ההטיה.³⁸

בעוד ישראל וסוריה מחליפות ביניהן מהלומות, החלה גם הזירה הלבנונית להתעורר לחיים. כאמור, עוגן מרכזי בתוכנית ההטיה הערבית נעוץ היה בלבנון ובפעולותיה; ללא הטיה של מימי החצבאני לסוריה, היא הייתה מאבדת מרכיב מרכזי ומשמעותי מעוצמתה. על כן, אך טבעי היה כי ישראל סימנה את סיכול ההטיה מלבנון כאחת ממטרותיה הראשוניות.³⁹ אולם בעוד תגובתה לעימות עם סוריה קיבלה גיבוי ותמיכה מערביים, הרי שלמשטר הלבנוני היו קשרים רבים במערב, בעיקר בצרפת ובארה"ב.⁴⁰ לא רק זאת, גם מערכת היחסים בין ישראל לבין לבנון הייתה שונה במהותה ממערכת היחסים בין ישראל לסוריה. בקרב רבים מבין אנשי

³⁴ גלוסקא, אשכול, עמ' 105.

³⁵ א"מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, "דברי יצחק רבין", 21.3.1965.

³⁶ FRUS, Arab-Israeli Dispute, 1964-1967, Volume XVIII, Telegram from the Embassy in Israel to the Department of State, 23.4.1965.

³⁷ א"צ, 7/120/2009, פרוטוקול של דיון מטכ"ל, "דברי חיים בר-לב", 15.3.1965.

³⁸ א"מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, "דברי יצחק רבין", 21.3.1965; א"מ, ח"צ-10/2650, מברק, 18.3.1965.

³⁹ א"מ, פ-1/4881, מברק מאת המשרד בווינגטון לירושלים - הטיית, 5.1.1965; להבנה כי ההטיה מלבנון היא האיום המיידי ביותר היו שותפים גם האמריקאים. במברק אשר נשלח לשגרירות ארה"ב במצרים, והכיל מכתב מהנשיא ג'ונסון לנשיא מצרים נאצר, נכתב בסעיף 12: "Most immediate threat to peace is prospective Lebanese action to begin to divert Jordan tributaries to Syria". ראו: FRUS, Arab-Israeli Dispute, 1964-1967, Volume XVIII, Telegram from the Department of State to the Embassy in the United Arab Republic, 18.3.1965.

⁴⁰ א"מ, פרוטוקול של ועדת חוץ וביטחון, "דברי גולדה מאיר", 6.4.1965; א"מ, פרוטוקול של ועדת חוץ וביטחון, "דברי ולטר איתן", 18.5.1965. איתן אמר בדיון: "צרפת אוהבת את לבנון כמעט כמו שהיא אוהבת את ישראל, אולי יותר [...] כל פגיעה בלבנון, כולל כל פגיעה ישראלית בלבנון, תהיה דבר חמור מאוד בעיני צרפת. פגיעה רצינית או פגיעה כלשהיא בסוריה - זה דבר אחר לגמרי, זה לא מעניין אף אחד".

הצבא והמדינאים בישראל מצויה הייתה "התסמונת הסורית" – אותו כעס מצטבר כלפי סוריה והתנהגותה בסכסוך הישראלי-ערבי, והרצון להשיב לה על כך⁴¹ - כמכתוב מסוים של ההתנהלות בין המדינות. המצב עם לבנון היה מורכב הרבה יותר, אולם מסיבות אחרות. קשריה של מדינת ישראל עם לבנון, ראשיתם עוד בשנת 1946 בחיבור בין הסוכנות היהודית לעדה הנוצרית (מרונית), והמשכם בסיוע למשטרו של כמיל שמעון במאבקו מול ניסיון ההפיכה של תומכי נאצר. בה בעת התנהלו קשרים בלתי רשמיים בין תושבי דרום לבנון לבין ישראל, והגבול בין שתי המדינות היו שקט יחסית; ודאי בהשוואה לגבול הסורי ואף הירדני.⁴²

אל כלל השיקולים הללו נוספה העובדה כי ישראל ידעה שלבנון, ולאמיתו של דבר גם סוריה, אינן חורגות מהקצבת המים אשר ניתנה להן על פי תוכנית ג'ונסטון.⁴³ למעשה, לא התנגדה ישראל שכל מדינה תיקח את חלקה בתוכנית ג'ונסטון (אף כי לא הכירו בה רשמית), אלא טענה - ועל כך היא זכתה לגיבוי גם מארה"ב: "כל מדינה יכולה לקחת לעצמה באופן אינדיבידואלי – כמות מים המגיעה להם על פי ג'ונסטון, אבל לא לעשות קומונה עם מדינות אחרות, אלא כל מדינה ומדינה לחוד".⁴⁴ כלל הגורמים הללו הביאו לכך שבניגוד לעוצמת הלהבות אשר אפיינו את העימות הישראלי-סורי, היה יחסה של ישראל אל לבנון חיובי הרבה יותר, ובשל כך גם בעל רסנים כבדים יותר על הפעלת כוח.

כבר לאחר ועידת הפסגה הערבית הראשונה, ברור היה ללבנון כי היא תידרש ליכולת תמרון פוליטית רבה – ישירות מול ישראל, בזירה הבין-ערבית ואל מול לחצן של מדינות המערב התומכות בה, בעיקר צרפת וארה"ב. ההחלטה העקרונית של לבנון הייתה להשהות, ככל הניתן, את התחלת העבודות ולעכב את ביצוען, מתוך רצון לאזן בין החשש מהוקעה על ידי מדינות ערב כבוגדת בעניין הערבי, מן הצד האחד, לבין הפחד מתגובה צבאית ישראלית ואף מחוסר נחת מערבי, מן הצד האחר.⁴⁵

למן הרגע הראשון היה לישראל בהיר, כי לבנון איננה רוצה לקיים את חלקה בתוכנית ההטיה וכי היא מבקשת להתחמק מכל מפגש, תכנון ובוודאי ביצוע בשטח של התוכנית.⁴⁶ בנובמבר 1964 עדיין לא התחילו הלבנונים בעבודות משמעותיות בשטח,⁴⁷ והמבנה היחיד שהוחל בהקמתו היה מבנה צבאי שנועד, לטענתם, להגן על אזור ההטיה בחצבאני; אולם למעשה הוא נועד למשוך זמן ולאפשר להם לטעון באוזני המצרים כי הם מבצעים את חלקם בתוכנית.⁴⁸ למרות ההבנה הישראלית כי הלבנונים "גוררים רגליים", המשיכו מטוסי חיל האוויר לצלם את גזרת ההטיה בלבנון, וכמובן בסוריה. סיורי מודיעין נשלחו גם הם לאזורים הללו, מתוך רצון להביא עדויות נוספות מן השטח על ההתקדמות של מפעל ההטיה, לעזור בבניית מתווה מבצעי אפשרי ולסייע בהכנת הקרקע הדיפלומטית והבין-לאומית לפעולה צבאית.⁴⁹

⁴¹ איתן הבר, **היום תפרוץ מלחמה**, ידיעות אחרונות, 1987, עמ' 96-97.
⁴² ראובן ארליך, **בסבך הלבנון 1918-1958**, מערכות, 2000, עמ' 249; אייל זיסר, "ניפוצן של אשליות, העדה המרונית ומדינת ישראל - מגעים וקשרים ראשוניים", **עיונים בתקומת ישראל 6**, 1996, עמ' 47-50.
⁴³ א"מ, **פרוטוקול של ישיבת ממשלה**, "דברי לוי אשכול", 17.1.1965.
⁴⁴ א"מ, **פרוטוקול של ישיבת ממשלה**, "דברי גולדה מאיר", 7.2.1965.
⁴⁵ א"מ, 49/708/1968, **האיום הערבי בהטיית יובלי הירדן**, 24.2.1964; כהן, **גבולות**, עמ' 184; לבנון החלה באותה תקופה להקים מפעל מים ליצירת תחנת כוח להפקת חשמל על נהר הליטאני. המפעל היה בשיתוף הבנק העולמי וארה"ב, ויש להעריך כי היא גם חששה שתמיכה שלה בפועל בתוכנית ההטיה תחבל במפעל זה. ראו: א"מ, **פרוטוקול של ישיבת ממשלה**, "דברי אבא אבן", 2.2.1964.
⁴⁶ א"מ, 176/847/1962, **פרוטוקול של דיון מטכ"ל**, "דברי חיים בר-לב", 3.2.1964; א"מ, **פרוטוקול של ועדת חוץ וביטחון**, "דברי גולדה מאיר", 18.2.1964; כך, למשל, התחמקה לבנון בתואנה טכנית מפגישה במצרים שיועדה לכלל הרמטכ"לים הערבים. ראו: א"מ, 178/847/1962, **פרוטוקול של דיון מטכ"ל**, "דברי דוד כרמון", 26.10.1964.
⁴⁷ א"מ, **פרוטוקול של ישיבת ממשלה**, "דברי אבא אבן", 1.11.1964.
⁴⁸ א"מ, 178/847/1962, **פרוטוקול של דיון מטכ"ל**, "דברי דוד כרמון", 1.11.1964.
⁴⁹ א"מ, 178/847/1962, **פרוטוקול של דיון מטכ"ל**, "דברי חיים בר-לב", 12.10.1964; א"מ, 178/847/1962, **פרוטוקול של דיון מטכ"ל**, "דברי יצחק רבין", 28.12.1964; א"מ, 601/1356/1988, **תקריות בצפון - פגישת אשכול ורבין**, 3.1.1965.

בתוך כך, החשש הלבנוני מתגובה ישראלית תקיפה קיבל אישוש לאחר התקרית ב־13 בנובמבר 1964, שבה הפעילה ישראל את חיל האוויר ופגעה בציוד ההטיה הסורי. ההנחה בלבנון הייתה כי בנוסף למטרות הפגיעה בסוריה, הייתה גם כוונה ישראלית סמויה בהפעלת חיל האוויר – הפחדה והרתעה של לבנון לבל תיכנע ללחצים הערביים להתחיל במפעל ההטיה.⁵⁰

דיפלומטיה ואיומים - התחלת מפעל ההטיה הלבנוני והמענה הישראלי

בעוד ישראל הבינה כי מפעל ההטיה בסוריה מתקדם בקצב מעורר דאגה, היא המשיכה להעריך, ובצדק, כי הלבנונים יצליחו במדיניות המסמוס שלהם ולא יבצעו מהלכים משמעותיים בשטח. לדברי ראש אמ"ן אלוף אהרון יריב, לא זו בלבד שהלבנונים עומדים לפי שעה בלחץ המצרי והסורי ונמנעים מן ההטיה, פעולת חיל האוויר בתל דן גרמה להם להבין שני דברים נוספים חשובים, אשר חיזקו אצלם את התחושה כי מדיניות ההשהיה שלהם נכונה: ראשית, ישראל רצינית בכוונתה למנוע את ההטיה; ושנית, חולשתו של העולם הערבי, שכן ישראל פעלה כנגד סוריה ואף מדינה ערבית לא נקטה צעד לעזרתה. המלצתו של יריב הייתה, כי ישראל תמשיך בלחציה על ממשלת לבנון, וכמובן על מדינות המערב, בסוגיה.⁵¹

הלבנונים, מצידם, המשיכו במגמת ההסברה וההרגעה. בשיחות עם גורמים מדיניים זרים טען שר החוץ הלבנוני, כי העובדה שחלק מפרויקט ההטיה מיועד להתבצע על אדמת לבנון דווקא משרתת את האינטרסים הישראליים והמערביים, מאחר שהשליטה על התקדמות העבודות תהיה בידיים לבנוניות, ולא סוריות או אחרות.⁵²

אולם גם יכולת התמרון הלא מבוטלת של לבנון החלה להתפוגג. מייד לאחר ועידת הפסגה הערבית השנייה הופעל לחץ מצרי כבד על לבנון, ועל נשיאה החדש שארל חילו, להתחיל בהטיה.

ב־9 בינואר 1965 התכנסו בקהיר ראשי הממשלות הערבים ודנו בדרכים לקדם את פרויקט ההטיה, ובאופן פרטני עסקו בפועלה של לבנון. בשל הלחץ הגובר התחייבה לבנון להתחיל לפעול, ובתחילה להציב משאבות במעיין הוואזאני – ממקורות החצבאני – לצורך הטיית המים לבניאס ולירמוך, ואף התקבלה החלטה בפרלמנט הלבנוני הנוגעת לכך. עם זאת, לבנון הצליחה להשאיר לעצמה מרווח תמרון באמצעות העלאת טענות וסייגים.⁵³

בנקודת הזמן הזו הבינה ישראל כי היא נדרשת לאזן בין אילוצים שונים. מן הצד האחד, ברור היה לה כי היא אינה יכולה לעבור בשתיקה על החלטת הפרלמנט הלבנוני להציב משאבות במעיין הוואזאני, והיא מחויבת לשמר ולמנף את חששם של הלבנונים מפעולה צבאית ישראלית.⁵⁴ מן הצד האחר, היא קראה נכון את האיתותים הלבנוניים כי גם בנכונותם זו – להתחיל בעבודות בשטח – מצוי מרווח תמרון רחב. בנוסף, ישראל השכילה להבין גם כי הרמת קול צעקה פומבית וגדולה כעת תהיה בגדר רוח גבית לתומכי ההטיה בעולם הערבי, אשר יאמרו: הינה ההטיה קורמת עור וגידים ואף פוגעת בישראל. על כן ביקשה ישראל בשלב זה

⁵⁰ א"צ, 4/4/2016, סקירת מודיעין מיוחדת – תקרית דן והשתקפותה במדינות ערב, 27.11.1964.

⁵¹ א"צ, 7/120/2009, פרוטוקול של דיון מטכ"ל, "דברי אהרון יריב", 11.1.1965.

⁵² א"מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, "דברי לוי אשכול", 17.1.1965.

⁵³ א"מ, פ-1/4881, משרד החוץ – לשכת המנהל הכללי, מכתב שבועי כללי מס' 9, 20.1.1965; א"מ, פ-2/4881, המצב בשאלת הטיית המים על ידי לבנון, ללא תאריך.

⁵⁴ א"צ, 7/120/2009, פרוטוקול של דיון מטכ"ל, "דברי אהרון יריב", 1.2.1965.

לוודא את תמיכת המערב בה – צרפת וארה"ב – לשמור על פרופיל ציבורי נמוך בהקשר הלבנוני, ובה בעת לעשות שימוש ביחסיה עם הצרפתים והאמריקאים כדי להעביר אזהרה לממשלת לבנון.⁵⁵ אולם לשימוש במדינות המערב הייתה מטרה נוספת. מעבר להסתייעות ביכולות התיווך והעברת המסרים שלהם ללבנון, ביקשה ישראל ליצור אצלם חשש אמיתי כי למרות האיפוק שהיא גוזרת על עצמה, לא לאורך זמן רב היא תהיה מוכנה לסבול את הפעילות מעבר לגבולה הצפוני; לכן, אם ברצונן למנוע פעולה צבאית ישראלית, עליהן להפעיל מכבש לחצים כבד על הלבנונים. ישראל אף ביקשה להכין באמצעות דיאלוג זה עם צרפת, בריטניה וארה"ב את הקרקע המדינית לפעולה צבאית אפשרית, בבחינת "ראו שניסינו לפתור זאת קודם בדיפלומטיה".⁵⁶

דוגמה לכך ניתן למצוא גם בפגישת ראש הממשלה אשכול עם פרופ' הנרי קיסינג'ר.⁵⁷ בשיחתם הדגיש אשכול כי ברור לישראל שלבנון אינה רוצה בהטיה. בתשובה לאמירתו של קיסינג'ר – "מתארים אותך [אשכול] כנוטה יותר לשלום" – השיב ראש הממשלה כי הוא מנסה, אולם אם יבקשו הערבים להטות את המים – מדובר "בדם בעורקי ישראל", וכי היא תראה בכך פגיעה בגבולותיה. בהמשך ביקש קיסינג'ר לברר אם המערב תומך בעמדה הישראלית, שלפיה אם יטו הערבים את המים – תיאלץ ישראל להילחם. אשכול ענה שהוא מקווה כי המערב יעמוד בהבטחתו. קיסינג'ר המשיך וטען שכדי למנוע את מפעל ההטיה, ישראל "תצטרך להתקיף". על כך ענה אשכול: "אולי. כך יתפתח. הם יתחילו לבנות מתקנים, ננסה להורסם. בפשטות"; והוסיף וטען כי קיים גיבוי של נשיא ארה"ב לדרך פעולה זו. בנקודה זו ביקש אשכול לברר אם קיסינג'ר שותף להערכתו בדבר הגיבוי של ג'ונסון לפעולות ישראליות כאלו. קיסינג'ר ענה כי הנשיא האמריקאי הוא "loyal", ואפשר לסמוך על הבטחותיו.⁵⁸

התגברות עבודות ההטיה בלבנון

בתחילת מארס 1965 החלו הלבנונים להכשיר תוואי לתעלה אשר אמורה הייתה להוביל את מימי החצבאני לסוריה (ואדי שריד),⁵⁹ וזאת בנוסף למשאבה אשר מוקמה במעיין הוואזאני.⁶⁰ ישראל הבינה כי עדיין קיים פער

⁵⁵ א"מ, פרוטוקול של ועדת חוץ וביטחון, "דברי לוי אשכול", 26.1.1965. בדבריו סיפר אשכול כי מטרתה של ישראל להמשיך ולהמעיט בהצהרות הנוגעות להטיה, וזאת על מנת שלא לעודד את הערבים במעשיהם; אולם גם הוא לא עמד לעיתים במטרה זו והשמיע הצהרות על שימוש בכוח לסיכול ההטיה. כך היה בכנס בטבריה, שם אמר: "מוטב שיזהרו שכנינו על הגבולות ויזכרו ראשיהם, כי לא נחסס להשתמש בכוחנו, כדי למנוע את גזלת מי הירדן השייכים לארץ הזאת". ראו: א"מ, ג-2/6262, תקציר טבריה – ליומן קולנוע, 19.1.1965; א"מ, פ-1/4881, בקשת ראש הממשלה לאזהרה אמריקנית בלבנון, 22.1.1965.

⁵⁶ א"מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, "דברי גולדה מאיר", 31.1.1965; א"מ, פ-2/4881, תוכניות הערבים להטיית יובלי הירדן: ראשי פרקים להסברה, 7.3.1965. במסמך נכתב: "לפעולות ההסברה יש שלוש מטרות: (1) הוקעת החבלה והתקפנות שבפעולות אלו (2) רכישת תמיכה בינלאומית לתגובה מצידנו (3) גיוס דעת קהל ולחץ בינלאומיים לביטול תוכניות אלו מראש"; א"מ, א-1/7929, פגישת אשכול-וילסון, 25.3.1965; לאחר פגישתו עם וילסון העריך אשכול כי קיימת הסכמה שבשתיקה מצד בריטניה שישראל תפעיל כוח צבאי במטרה לסכל את פרויקט ההטיה, אולם יש לשמר הסכמה זאת חשאית: "אין לדבר על זה הרבה, וביחוד – וזאת אמרתי בליבי, אתם, שהסתבכנו אתכם בעניין סיני". ראו: א"מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, "דברי לוי אשכול", 5.4.1965; בזמן ביקורו של אשכול בבריטניה, הוא נאם בפני הפדרציה הציונית הבריטית, ושם חזר על כוונתה של ישראל לסכל את הטיית מי הירדן. ראו: א"מ, ג-2/6262, נאום ראש הממשלה אשכול בפני הפדרציה הציונית הבריטית, 28.3.1965.

⁵⁷ פרופ' הנרי קיסינג'ר שימש באותה התקופה, בנוסף לעבודתו בהארורד, יועץ למחלקת המדינה האמריקאית ואף יועץ מיוחד בנושאי מדיניות חוץ לנשיא ארה"ב לינדון ג'ונסון. ראו: <https://www.biography.com/political-figure/henry-kissinger>;

<https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1973/kissinger/biographical/>; עם זאת, בספרו ציין קיסינג'ר כי עד לשנת 1969 ביקר בישראל "שלושה ביקורים פרטיים חטופים". ראו: הנרי קיסינג'ר, שנותיי בבית הלבן, עידנים וידיעות אחרונות, 1980, עמ' 365. כך או כך, נראה כי הייתה חשיבות רבה בקיומה של הפגישת, וניתן להעריך במידה רבה של ודאות, כי תוכנה של השיחה הועבר לאחר מכן לגורמי ממשל אמריקאים בכירים. ייתכן שהדבר אף נעשה בברכתו של אשכול, כחלק מרצונו לשמור על ערוץ מסרים ותקשורת נוסף עם נשיא ארה"ב.

⁵⁸ א"מ, א-1/7934, יומן רה"מ - פגישת עם פרופ. ה. קיסינג'ר, אלוף ע. [עוזי] נרקיס, סא"ל שמאי, 28.1.1965.

⁵⁹ א"מ, פ-2/4881, משרד החוץ: הטיית-לבנון, סיכום הפעולות עד 29.7.65, ללא תאריך.

⁶⁰ א"מ, א"צ, 461/1046/1970, ביטחון שוטף 1965-1966, ללא תאריך; א"מ, א"צ, 421/695/1969, דו"חות הטיה, 28.2.1965, 14.3.1965, 30.3.1965; א"מ, פ-2/4881, המצב בשאלת הטיית המים על ידי לבנון, ללא תאריך.

בין המעשה הלבנוני לבין ביצועה בפועל של תוכנית ההטיה. הלבנונים טענו כי הם אמנם נכנעו ללחץ של נאצר ומיקמו את המשאבה, אך לא יחברו אותה לתעלה המובילה מים. אולם חששה של ישראל היה כי לאחר מיקומה של המשאבה יגבר הלחץ על לבנון להפעילה; ובכל מקרה, ישראל הניחה שאין לסמוך על הבטחותיה של לבנון, וכי אל מול התגברות העבודות בשטח יש להפעיל לחץ כבר כעת, בעיקר אל מול המערב.⁶¹ כאמור, ב־17 במאָרס פגעה ישראל בצידוד ההטיה הסורי; אולם כמו בתקרית תל דן ב־13 בנובמבר 1964, גם הפעם, בשעה שפעלה למול סוריה היא חשבה על השלכות אפשריות על לבנון. ישראל ראתה בהתחלת עבודות ההטיה בלבנון מועד ראוי להתחיל בסיכול כלל פרויקט ההטיה;⁶² ויותר מכך, היא העריכה כי לפעולותיה נגד סוריה בכלל, ובפרט הפעולה ב־17 במאָרס, ישנן השפעות מרתיעות על כוונתה של לבנון לפעול.⁶³ בדיון בוועדת חוץ וביטחון של הכנסת חזר ודיבר אשכול על הסחבת הרגילה של לבנון ועל קשריה עם צרפת, והדגיש את רצונו להימנע מלפתוח חזית שלישית אל מול לבנון בנוסף לעימות המתעצם עם הסורים ולמתח מסוים עם הירדנים בגזרת ירושלים. אשכול אף אמר באותו דיון, כי הפעולות הישראליות אל מול הסורים מתקבלות בברכה בלבנון.⁶⁴

במוקד המאמצים הדיפלומטיים של ישראל הייתה צרפת. באמצע חודש מאָרס נפגשה שרת החוץ גולדה מאיר עם עמיתה הצרפתי מוריס קוב דה־מירוול, ושמעה ממנו כי ארצו מגבה את ישראל בפעולותיה. שרת החוץ הצרפתי אף הבטיח להעביר ישירות לנשיא לבנון חילו, בפגישתם בהמשך החודש, את התביעה הישראלית להימנע מהמשך עבודות ההטיה. מאיר ביקשה לנצל את פעילותה של ישראל נגד סוריה כדי לגרום למדינות המערב להעביר אזהרה ללבנון, כי עליה לכלכל את מעשיה בתבונה לבל ייפול בחלקה גורל דומה אם תמשיך בהטיה. בד בבד עם המאמץ הדיפלומטי הזה, חשוב היה לישראל לשמר גם את אמינותה בקרב מדינות המערב בדבר כוונתה להפעיל את צבאה למען סיכול ההטיה. ישראל הבינה כי הנכונות של צרפת ושל ארה"ב להפעיל לחץ משמעותי על לבנון קשורה ישירות לרמת האמינות שהן מייחסות לנחישותה להפעיל כוח צבאי.⁶⁵ אולם לדעת ישראל, אמינות זו נפגעה דווקא בשל חלק מצעדי המערב. בישיבת מרכז מפא"י התלוננה מאיר, כי למרות חששו של המערב מפעולה ישראלית, הוא מעביר ללבנון מסרים שלפיהם הוא מזהיר את ישראל לבל תעשה שימוש בכוחה צבאי. לדבריה, הדבר פוגם באמינות האיום הישראלי, ובמקום לקרב פתרון אשר לא יכלול הפעלת כוח ישראלית, מדרבנות האמירות הללו את הלבנונים – הסבורים כי המערב ירסן את ישראל – להמשיך בפעולתם, ובשל כך הן עלולות להביא אותה דווקא לעשות שימוש בכוח צבאי.⁶⁶ בעקבות המשך העבודות הלבנוניות נדרשה ישראל לחשב את מעשיה. ההחלטה הייתה כי יש להמשיך בלחץ המדיני על מדינות המערב ועל לבנון, ובר־זמן להכין את התנאים המבצעיים למקרה שתידרש פעולה צבאית. כך היה אשכול נכון לקבל את המלצת המערב להמתין "חודש־חודשיים" עם המהלכים הצבאיים, ובה בעת

⁶¹ א"מ, פרוטוקול של ועדת חוץ וביטחון, "דברי גולדה מאיר", 2.2.1965. בדיון זה הבחינה מאיר בין הרצון של ישראל לזכות באישור ארה"ב וצרפת למהלכים בסוגיית המים, לבין חוסר רצון ישראל מובהק להביא את הנושא לדיון באו"ם ולכך שלארגון תהיה דריסת רגל בסוגיה; א"מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, "דברי גולדה מאיר", 7.2.1965.

⁶² א"מ, 7/120/2009, פרוטוקול של דיון מטכ"ל, "דברי יצחק רבין", 8.3.1965.

⁶³ א"מ, 7/120/2009, פרוטוקול של דיון מטכ"ל, "דברי דוד אלעזר", 8.3.1965; א"מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, "דברי לוי

אשכול ויצחק רבין", 21.3.1965; א"מ, פרוטוקול של ועדת חוץ וביטחון, "דברי יצחק רבין", 23.3.1965.

⁶⁴ א"מ, פרוטוקול של ועדת חוץ וביטחון, "דברי לוי אשכול", 23.3.1965.

⁶⁵ א"מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, "דברי גולדה מאיר", 28.3.1965; א"מ, פרוטוקול של ועדת חוץ וביטחון, "דברי גולדה

מאיר", 6.4.1965.

⁶⁶ א"מ, פ-1/4848, פרוטוקול של מרכז מפא"י, "דברי גולדה מאיר", 27.4.1965; אבא אבן, סגן ראש הממשלה, החזיק בדעה

דומה: "אבן [...] חלק על התבונה הבסיסית של ההודעות המערביות התכופות שהמערב מתנגד לשימוש בכוח". ראו: א"מ, פ-2/4881, מברק מאת לשכת סגן ראש הממשלה, 25.4.1965.

המשיכה ישראל בביצוע סיורי מודיעין ובסיורי מבצעים בגזרות הסוריות והלבנוניות.⁶⁷ הרמטכ"ל רבין חשב אחרת. כבר בתחילת ינואר 1965 הוא העריך כי אין מוצא לבד מהתנגשות צבאית על המים, ובחודש מארס הוא הגיש לאשכול תוכנית לפעולה צבאית מוגבלת נגד לבנון; אולם אשכול דחה את התוכנית וביקש להמשיך בנתיב המדיני.⁶⁸

אחד הגורמים המרכזיים אשר הטילו רסנים רבים על הפעלת הכוח נגד לבנון היה המשא והמתן המתקדם עם ארה"ב על "מזכר ההבנה האסטרטגי".⁶⁹ המזכר כלל התחייבות אמריקאית לביטחונה של ישראל, מכירת טנקים ומטוסי קרב בתמורה להתחייבות ישראלית שלא להיות הראשונה אשר תכניס נשק גרעיני למזרח התיכון, והסכמתה למכירת נשק אמריקאי לירדן. מזכר ההבנות האסטרטגי נחתם ב-10 במארס 1965, ומעבר להיות המשא ומתן והחתימה עליו מרסן מרכזי של ישראל, הוא סיפק לה את הבסיס להתעצמות צבאית ולעוצמה מדינית לשנים הבאות.⁷⁰

כאמור, מוקד המאמץ המדיני פוון כלפי לבנון וצרפת. בשל היחסים המיוחדים בין שתי המדינות, בחר אשכול לפנות באיגרת אישית סודית אל הנשיא חילו. האיגרת אשר הועברה על ידי שליח צרפתי הכילה אזהרה להימנע מהמשך פעולות ההטיה. אשכול אף הציע לקיים מפגש חשאי בינו לבין נשיא לבנון על מנת ללבן את הנושאים אשר במחלוקת. אמנם חילו לא דחה לחלוטין את דברי אשכול, ודיווחו של השליח הצרפתי מן הפגישה היה חיובי, אולם חששו של אשכול היה כי נותרו בעינם המתח והסכנה לישראל מתוכנית ההטיה, ולמערכת היחסים בין ישראל לבין לבנון.⁷¹

בשל כך ביקש אשכול לנצל את פגישתו הצפויה של הנשיא הצרפתי שארל דה גול עם נשיא לבנון חילו ב-8 במאי 1965, ושלה אליו איגרת דיפלומטית אשר ביקשה את עזרתו בשכנוע חילו שלא להיכנע ללחץ המצרי, להיצמד לכמות המים הנתונה ללבנון במסגרת תוכנית ג'ונסטון ולחזק מפעולות ההטיה.⁷²

⁶⁷ אי"א, פ-4/4813, ראה"מ – קבוצה של מנהיגי מגבית ומלווה, "דברי לוי אשכול", 22.4.1965. בשיחה כינה אשכול את ארה"ב ובריתניה "אחינו הגדולים", חזר על תמיכת ארה"ב בפרויקט מוביל המים הארצי והדגיש שוב את נכונותה של ישראל למנוע את הטיית המים, אך לא בדרך של מלחמה: "כאשר אני אומר 'נצטרך להילחם' - אמרתי באנגליה - לא נקח 100 אלף איש ונכבוש את סוריה"; אי"מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, "דברי לוי אשכול", 25.4.1965. בדיון התייחס אשכול לביקורו של עוזר מזכיר המדינה למזרח התיכון פיליפ טלבוט במצרים, לבנון וישראל. בפגישה עם טלבוט אמר אשכול כי ישראל אינה רוצה מלחמה ואינה מבקשת לכבוש את דמשק, אבל תמנע את ההטיה. טלבוט, בתגובה, רמז כי ארה"ב לא תעמוד לצד ישראל אם זו תפעל בכוח בעניין המים, ואשכול ענה: "אנחנו נעשה זאת, לא נתן לקחת מים [...] זה בכספכם, לא עשינו בעניין זה שום צעד בלעדיתכם"; בריאיון לעיתון של מפלגת אחדות העבודה "למרחב" הדגיש אשכול את כוח ההרתעה של ישראל המיועד למנוע מלחמה, "אולם אם תבואו – יעמוד לנו כושר ההדיפה וההגנה שלנו". ייתכן שהדגשת סוגיית ההרתעה וההגנה ברצונו של אשכול להרגיע את חששות המערב מפני מלחמת מנע ישראלית בשל העימות על המים. ראו: אי"מ, א-2/7929, ראיון ל"למרחב", 26.4.1965; גם בריאיון למגזין "LIFE" חזר אשכול על עמדתו, שלמרות המאבק על המים אין סכנת מלחמה. ראו: אי"מ, א-10/7932, יומן ראה"מ, שיחה עם העורך מנהל של "LIFE", ללא תאריך, כנראה 10.5.1965; בקרב גורמים בממשל האמריקאי התקבעה הנחה כי למרות הערכה מקצועית-טכנית של גורמי מקצוע ישראלים ושל גורמים במשרד החוץ הישראלי, כי אין היתכנות גבוהה למימוש פרויקט ההטיה הערבי, עדיין מצויה בצה"ל ובקרב תומכי "הקו הנוקשה" במשרד החוץ הישראלי ההנחה, כי "פעולה מקדימה" כנגד התוכנית היא הפתרון. המסמך האמריקאי מציין כי הציבור הישראלי אף "קנה את הרעיון". ראו: FRUS, Arab-Israeli Dispute, 1964-1967, Volume XVIII, Memorandum from the Director of the Office of Near Eastern Affairs (Davies) to the Assistant Secretary of State for Near Eastern and South Asian Affairs (Talbot), 5.3.1965; אי"מ, א-2/7935, מזכר ההבנה, 10.3.1965; אי"מ, א-2/7929, יומן ראש הממשלה – פגישה עם מר בנימין כהן, יועץ מיוחד למשלחת רה"מ באו"ם, לשעבר, "דברי לוי אשכול ובנימין כהן", 28.4.1965; אי"מ, א-2/7120/2009, פרוטוקול של דיון מטכ"ל, "דברי חיים בר-לב", 3.5.1965.

⁶⁸ לוי אשכול – ראש הממשלה השלישי, מבחר תעודות מפרקי חיי (1969-1895), ארכיון המדינה, עורכת הסדרה: ימימה רוזנטל, ערכו וכתבו מבואות: ארנון למפרום וחגי צורף, 2001, עמ' 472; יוסי גולדשטיין, רבין - ביוגרפיה, שוקן, 2006, עמ' 96; בהערכת המודיעין הלאומית של ארה"ב נכתב כי גובר הסיכוי לעימות צבאי ישראלי-ערבי, וקיימת אפשרות לפעולה מקדימה ישראלית כנגד תוכנית ההטיה. עם זאת העריכה ארה"ב, כי ישראל תבקש בתחילה להרתיע את מדינות ערב באמצעות שילוב של "מהלכים דיפלומטיים ותודעתיים אשר מטרתם לנתק את לבנון וירדן מהשתתפות פעילה במפקדה הערבית המשותפת ומתוכנית ההטיה".

ראו: FRUS, Arab-Israeli Dispute, 1964-1967, Volume XVIII, National Intelligence Estimate, 10.3.1965.

⁶⁹ אי"מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, "דברי לוי אשכול", 1.8.1965.

⁷⁰ אי"מ, א-2/7935, מזכר ההבנה, 10.3.1965.

⁷¹ אי"א, פ-2/4881, מברק מאת השגרירות בפריז אל משרד החוץ בירושלים – איגרת רה"מ לחילו, 30.4.1965.

⁷² אי"א, פ-2/4881, איגרת ראש הממשלה לנשיא דה-גול, 2.5.1965.

בפגישה בינו לבין חילו תמך דה-גול בעמדה הישראלית באורח ברור ואף נף בחילו על נסיעתו לקהיר בטרם הגיע לפריז.⁷³ לאחר מכן, באיגרת התשובה לאשכול, הדגיש דה-גול את הצורך בשמירת השלום במזרח התיכון, את הזכות הנתונה לעמים באזור, בייחוד לישראל, לעשות שימוש במשאבי הטבע לצורך פיתוחם הכלכלי והחברתי, ואת חשיבות השמירה על השלמות והעצמאות של כל מדינות האזור.⁷⁴

אקורד צורם ביחסי ישראל-צרפת ליווה את חילופי האיגרות. בשל הרצון להשפיע על המדיניות הצרפתית בשאלת לבנון, הוחדרה, ככל הנראה על ידי ישראל, ידיעה לעיתונות הצרפתית על אודות האיגרת אשר שלח אשכול לדה-גול. הדבר עורר כעס מסוים בקרב חוגי משרד החוץ הצרפתי, אשר הביעו פליאה על היעדר הדיסקרטיות מצד ישראל.⁷⁵

במקביל למאמץ הדיפלומטי של ישראל בצרפת ואל מול לבנון, לא נרגע השטח. לאחר הפגיעה בציוד ההטיה ב-17 במארס, הרחיקו הסורים את הכלים ההנדסיים שלהם כ-5 ק"מ מן הגבול עם ישראל, ולאחר הפסקה קלה המשיכו בעבודות פילוס תוואי התעלה מול משמר הירדן.⁷⁶

אי לכך, בוועדת השרים לענייני ביטחון הביעו אשכול, רבין, שר העבודה יגאל אלון וסגן שר הביטחון שמעון פרס חשש, בשל הזמן הרב יחסית שעבר מאז הפגיעה האחרונה של ישראל בציוד ההטיה וההשלכה השלילית של כך על הרתעת סוריה ולבנון. הם טענו כי לרצון של ישראל להוכיח פעם נוספת את נחישותה לסכל את ההטיה נוספה הזדמנות מבצעית שבה - למרות המרחק הרב יחסית מן הגבול - עדיין היו מצויות עבודות ההטיה הסוריות בטווח ירי הטנקים הישראליים, וכי בכל מקרה עדיף לסכל את התוכנית בראשיתה מאשר לחכות ולפעול רגע לפני השלמתה.⁷⁷

שלושה שרים התנגדו להצעה לפעול נגד סוריה: מאיר, אשר חששה מפעולה בזמן שמתקיימים מגעים בין ישראל לבין צרפת; זלמן ארן שר החינוך, אשר התנגד לפעולה בגלל המגעים המדיניים עם גרמניה; ושר הפנים והבריאות משה חיים שפירא. כאשר עלתה שאלת ההטיה בלבנון, התנגדה מאיר לפעולה ישראלית נגדה, וכך גם אשכול ואלון. רק פרס הביע תמיכה בפגיעה בלבנון.⁷⁸ בשל היעדר הכרעה בישיבת ועדת השרים, כינס אשכול ישיבת ממשלה מיוחדת שבה ביקש לאשר את הצעת הצבא ליזום עימות עם הסורים על מנת לפגוע בציוד ההטיה. בסיומה של הישיבה, על אף התנגדותה של מאיר, ועל חודו של קול אחד, אושרה ההצעה לפגוע בציוד ההטיה הסורי – מבצע "פטיש".⁷⁹

התנגדותה של מאיר לפעולה נגד לבנון נבעה מחששה כי פעולות ישראליות עלולות לעודד את התומכים בהטיה בתוך לבנון, המבקשים להאיץ את פעולותיה. במה הדברים אמורים? באותה התקופה דנה ממשלת ישראל בהצעה להתחיל ב"מפעל חולה הדרומי"; בשל עליית המליחות בכינרת ועקב כך פגיעה אפשרית בחקלאות, ביקשה ישראל להשתמש במעיינות הדרום הנמצאים בשטחה, להעביר את מימיהם ישירות אל המוביל הארצי, ובכך לעקוף את הכינרת. שרת החוץ ביקשה לדחות את מועד התחלת המפעל הדרומי בשל

⁷³ אי"א, פ-2/4881, מברק משגרירות ישראל בצרפת אל משרד החוץ בירושלים, 11.5.1965; אנשי משרד החוץ בפריז נדרשו לאחר שיחת חילו-דה-גול להגביר ערנות ולאחר סימנים בפריז לגבי התגובות הלבנוניות האפשריות. ראו: אי"מ, א-5/7933, יומן ראש הממשלה, 16.5.1965.

⁷⁴ אי"א, פ-2/4881, נוסח עברי של אגרת הנשיא דה-גול אל רה"מ אשכול, 21.5.1965.

⁷⁵ אי"א, פ-2/4881, מברק מאת י. הדס אל מר זאב ש"ק – איגרת רה"מ לדה-גול, 19.5.1965.

⁷⁶ אבי כהן, ההגנה על מקורות המים, חיל האוויר, ענף תולדות חיל האוויר, משרד הביטחון, 1992, עמ' 124.

⁷⁷ אי"מ, פרוטוקול של ועדת השרים לענייני ביטחון, "דברי לוי אשכול, יצחק רבין, יגאל אלון ושמעון פרס", 9.5.1965.

⁷⁸ אי"מ, פרוטוקול של ועדת השרים לענייני ביטחון, "דברי גולדה מאיר, זלמן ארן, חיים משה שפירא, יגאל אלון ושמעון פרס", 9.5.1965.

⁷⁹ לוי אשכול – ראש הממשלה השלישי, תעודה מספר 150, עמ' 475.

הרגישות המדינית, ומחשש שפעולה זו תחזק את עמדתם של התומכים בתוכנית ההטיה בלבנון.⁸⁰ בסופו של דבר החליטה ממשלת ישראל לדחות את התחלתו של המפעל בשלושה חודשים, וללבן עם האמריקאים את עמדתם בנושא.⁸¹

ביום שנערכה ישיבת הממשלה המיוחדת, נפגש אשכול בנפרד עם מנכ"ל משרד החוץ אריה לבבי ועם השגריר בצרפת ולטר איתן. אשכול רצה להבין את גישתה של צרפת כלפי פעולה אפשרית של ישראל כנגד סוריה ולבנון. לבבי הביע התנגדות לפעולה נגד הסורים, בעיקר בשל התנגדותו של דה-גול לכך, בוודאי לאחר שהנשיא הצרפתי הכריז על חשיבות היציבות והשלמות הטריטוריאלית במזרח התיכון. איתן הציג גישה שונה; הוא טען כי הצרפתים לא יסבלו פעולה ישראלית נגד לבנון, אולם "לאף אחד לא אכפת אם עושים פעולות כנגד סוריה". כחיזוק לכך הוא ציין את היעדר התגובה הבין-לאומית לאחר הפגיעה בסורים במאסר האחרון.⁸²

לאחר החלטת הממשלה, נערכו ב-13 במאי כוחות צה"ל לפגוע בעבודות הסורים למול גשר בנות יעקב. סיור צה"לי אשר מטרתו הייתה להביא את הסורים לפתוח באש, יצא לדרכו, אולם אלה לא נפלו במלכודת; ועל כן יצא הסיור פעם נוספת, פתח באש בעצמו, והטנקים הישראליים ניצלו זאת כדי לפגוע בטרקטור סורי אחד.⁸³

"כיום המצב הוא כזה שהעבודה פסקה בלבנון"⁸⁴ – סיומו של פרויקט ההטיה מלבנון

בסופו של חודש מאי 1965 נראה היה כי המדיניות הישראלית למול סוריה ולבנון נושאת פרי. לאחר מבצע "פטיש" הפסיקו הסורים את פעולותיהם. אמנם בגזרה הלבנונית המשיכו העבודות להתקדם, אך בקצב איטי למדי.⁸⁵ ההערכה בצה"ל הייתה כי היעדר התגובה הסורית ב-13 במאי נובעת מחששם מפני הפעלת חיל האוויר הישראלי.⁸⁶ בתוך כך הציג רבין את מתווה המדיניות הישראלית החדשה. לדבריו, מספר התפתחויות חיבו חשיבה מחדש על אופן הפעלת הכוח, והשינוי הנדרש נובע מכך שהסורים חדלו לזמן-מה מעבודות ההטיה, העולם הערבי מצוי ב"משחק האשמות" סביב סוגיית התגובה לפעולות הישראליות, ולכך נוספה גם תרעומת אמריקאית בשל מבצע "פטיש". מסקנתו של רבין הייתה כי כעת ישראל צריכה לפעול בזירה הסורית "בקו של הרגעה ולא החרפה".⁸⁷

תחושת ההצלחה הישראלית אף התחזקה לאחר כינוס ראשי מדינות ערב במצרים ב-26 במאי 1965. בוועידה תקפו הסורים את מצרים בשל היעדר תגובה מצידם ומצד מפע"ם, לאחר שהותקפה על ידי ישראל ב-

⁸⁰ א"מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, "דברי גולדה מאיר", 9.5.1965.

⁸¹ א"מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, 16.5.1965.

⁸² א"מ, א-10/7932, פגישת רה"מ עם לבבי, שק ועדי, 10.5.1965; א"מ, א-10/7932, שיחת ראש הממשלה עם השגריר ו. איתן, 10.5.1965. בסופה של הפגישה עם איתן התעניין אשכול אם הפעולה הישראלית עלולה להזיק לאלני כהן, שדבר היותו מרגל כבר נחשף על ידי השלטונות הסוריים. איתן אמר: "לא נראה לי שיש אף סיכוי קלוש להצלחתו, כך שאין מה להתחשב בזה לצערו".

⁸³ א"מ, א-3/461/1046/1970, ביטחון שוטף 1965-1966, מבצע פטיש, ללא תאריך; א"מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, "דברי לוי אשכול", 16.5.1965; א"מ, א-7/120/2009, פרוטוקול של דיון מטכ"ל, "דברי אהרון יריב", 17.5.1965; המתווה הישראלי של התגרות על מנת לפגוע בסורים היה ברור גם לארה"ב. ראו: Central Intelligence Agency (CIA), *The Presidents Daily Brief*, 17.5.65.

⁸⁴ א"מ, א-3/7928, פגישת עם עורכי העיתונות היומית, "דברי לוי אשכול", 30.7.1965.

⁸⁵ א"מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, "דברי זלמן ארן, משה חיים שפירא, גולדה מאיר ולוי אשכול", 23.5.1965. בדיון נשאלו אשכול וגולדה אם הסורים הפסיקו את עבודתם. תשובתם הייתה שהם אינם יודעים עדיין. למעשה, ב-22 במאי 1965, בעקבות מבצע "פטיש", הפסיקו הסורים זמנית את עבודתם באזור. ראו: א"מ, א-421/695/1969, דוחות הטיה בגזרה הסורית והלבנונית - 23.5-11.6; כהן, גבולות, עמ' 179; Moshe Shemesh, "Prelude to the Six-Day War: The Arab-Israeli Struggle Over Water Resources",

Israel Studies, volume 9, number 3 (2004), p. 27.

⁸⁶ א"מ, א-7/120/2009, פרוטוקול של דיון מטכ"ל, "דברי אהרון יריב", 24.5.1965.

⁸⁷ א"מ, א-7/120/2009, פרוטוקול של דיון מטכ"ל, "דברי יצחק רבין", 24.5.1965. על חוסר שביעות הרצון האמריקאית מן הפעולה, ראו: יוסף הלר, ישראל והמלחמה הקרה - ממלחמת העצמאות למלחמת ששת הימים, מכון בן-גוריון, 2010, עמ' 436.

13 בחודש. הוועידה הפכה לזירת התכתשות בין מצרים לסוריה, לאחר שנאצר חזר על עמדתו כי ארצו איננה מוכנה לעימות צבאי עם ישראל.⁸⁸

בהקשר זה מובן המסמך אשר העלה על הכתב את הישגי ממשלת אשכול במלאת שנתיים לכהונתה. המסמך עסק בהישגיה בכלל תחומי פעולתה, ובתחום הביטחוני-מדיני צוינו לחיוב: "הפעלת המוביל הארצי, השתקת עבודות ההטיה הערביות מבלי להזדקק לפלישות [...] והתמיכה בבירות העולם בתוכניות המים".⁸⁹ למרות תחושת ההצלחה הישראלית בהתמודדות עם מפעל ההטיה הערבי, בינואר 1965 התחיל גורם חדש ליצור מתח בינה לבין שכנותיה – ארגון הפתח; ועד מהרה השתלבו יחד אתגר ההטיה ואתגר הפתח. ב-10 באוקטובר 1957 נערך בכוויית מפגש ראשון של סטודנטים פלסטינים, ובהם יאסר ערפאת, אשר קבעו להם כמטרה את שחרורה של פלסטין. הם העמידו את המאבק המזוין כדרך היחידה לפתרון הבעיה הפלסטינית, והדגם אשר עמד לנגד עיניהם היה מלחמת השחרור של אלג'יריה נגד השלטון הצרפתי.

בשנת 1963 פרס השלטון הסורי את חסותו עליהם, והם התבססו במחנות הפליטים בסוריה, בירדן, בלבנון ואף בחלק ממדינות מערב אירופה. פעולתו הראשונה של הארגון היה ב-1 בינואר 1965, והיא פוונה כנגד מפעל מוביל המים הארצי. בהמשך כיוון הארגון את פעולותיו למגוון של מטרות, אולם הפגיעה במפעל המים נותרה מטרתו המרכזית.⁹⁰

ההתייחסות הישראלית לפעולות הפתח בתחילת דרכו הייתה שילוב של אי-הכרה והיעדר הבנה⁹¹ עם זלזול. פעולות הארגון כונו "הטרדה" או "בעיה מטרידה טורדנית",⁹² ולרמת הביצוע שלו לא נמצאו שבחים רבים: "החבלה מבחינה מקצועית היא בסך הכול עבודה ערבית [...] החבלה מבחינה מקצועית היא דבר 'פרטאצ'".⁹³ יחד עם גישה זו, החלה מחלחלת בישראל ההכרה כי פעולות אלו אינן בגדר דבר שולי, אלא גורם משמעותי כבד משקל; ולראיה, הצליח הפתח באמצעות פעולות הסתננות וחבלה פשוטות ביותר, אשר בהן הופגנה יכולת מבצעית ירודה עד מאוד, לגרום לישראל להשקיע משאבים רבים בהתמודדות מולן.⁹⁴ סממן אפשרי לתסכול ישראלי הולך וגובר בסוגיית ההתמודדות עם ארגון הפתח ניתן כנראה למצוא בהסכמתו של ראש הממשלה אשכול לאשר, על פי בקשת ראש השב"כ יוסף הרמלין, כי אנשי פת"ח אשר ייתפסו בפעולת חבלה יועמדו בפני בית דין צבאי, ושם תקנות ההגנה לשעת חירום יאפשרו לגזור עליהם גזר דין מוות. הרמלין ציין כי הדבר נעשה כבר בעבר - ערב מבצע סיני - כאשר פעולות הפדאיון התגברו, ולאחר מכן הומר עונש המוות במאסר עולם.⁹⁵

⁸⁸ א"מ, פרוטוקול של ועדת חוץ וביטחון, "דברי יצחק רבין", 1.6.1965; שמש, המאבק, עמ' 156-158.

⁸⁹ א"מ, פ-4/4813, נקודות על שנתיים לממשלה הנוכחית, ללא תאריך (כנראה יוני 1965).

⁹⁰ א"צ, 7/120/2009, פרוטוקול של דיון מטכ"ל, "דברי אהרון יריב", 11.1.1965; א"מ, חצ-10/2650, מברק מאת המשד בתל אביב אל משרד החוץ בירושלים, 14.1.1965; א"מ, פרוטוקול של ועדת חוץ וביטחון, "דברי יצחק רבין", 26.1.1965; א"מ, ג-2/6262, דברי ראש הממשלה ושר הביטחון בכנס ותיקי ההגנה, 26.1.1965; א"צ, 461/1046/1970, ביטחון שוטף 1965-1966, ללא תאריך. בדוח הבטי"ש נכתב, כי ניתן לייחס לפת"ח גם ניסיון לפגוע בכור בדימונה בשנת 1962.

⁹¹ א"מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, "דברי לוי אשכול", 17.1.1965. בדיון אמר אשכול: "יש קצת חומר [...] קס ארגון של פורשים". השר ארן אמר בדיון, כי מאפייני הפעילות של הארגון דומים לארגון הלח"י: "ברצוני לומר איזה דבר. שאלתי למה זה דומה, אמרו לי: לח"י. פירושו יחידות חבלה לא רק לעניין המים והמוביל". ראו: א"מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, "דברי זלמן ארן", 17.1.1965; א"צ, 7/120/2009, פרוטוקול של דיון מטכ"ל, "דברי דוד כרמון", 22.2.1965.

⁹² א"מ, פרוטוקול של ועדת חוץ וביטחון, "דברי יצחק רבין", 26.1.1965.

⁹³ א"צ, 7/120/2009, פרוטוקול של דיון מטכ"ל, "דברי חיים בר-לב", 12.7.1965.

⁹⁴ א"צ, 7/120/2009, פרוטוקול של דיון מטכ"ל, "דברי רחבעם זאבי", 8.3.1965.

⁹⁵ א"מ, פ-5/4833, מכתב מאת ראש השב"כ אל ראש הממשלה ושר הביטחון, 13.4.1965; א"מ, פ-5/4833, מכתב מאת ראש הממשלה אל שר המשפטים, 15.4.1965.

ב־1 ביוני 1965 הניח הפתח מטען נפץ בקיבוץ יפתח, בהמשך לרצף פיגועים וחדירות לתחומי ישראל אשר בסופן פעלה ישראל בירדן – מבצע "צוק סלע".⁹⁶ מבצעי הפעולה בפתח היו חברי ארגון הפתח אשר חדרו מלבנון. ישראל ידעה כי הארגון איננו זוכה לאהדה רבה בממשלת לבנון המתנגדת לפעולותיו משטחה,⁹⁷ וכי המדינה היחידה אשר תומכת בו היא סוריה.⁹⁸ מאחר שהצבא הסורי היה ערוך במלוא כוחו בגבול עם ישראל, קיבל אשכול את עצתו של רבין להימנע מפעולה נגד סוריה, ובה בעת דחה את תביעתו "לפעולה קטנה בלבנון" באזור הכפרים רומיש וירון, אשר בהם התגוררו משלחים של ארגון הפתח. בסופו של דבר, נבחר הנתיב המדיני - שליחת איגרות אזהרה.⁹⁹

למרות המסרים המרגיעים של ממשלת לבנון, שלפיהם היא אינה פועלת לקידום פרויקט ההטיה, ולמרות נאומו של נאצר ב־31 במאי 1965 בכנס המועצה הלאומית הפלסטינית, שבו אמר כי לא ניתן לדרוש מלבנון לעשות את מה שאינה יכולה,¹⁰⁰ הבחינה ישראל ביוני 1965 כי הלבנונים ממשיכים בעבודות הטיית החצבאני ובסלילת התוואי. הדבר הוביל למתקפה דיפלומטית ישראלית בווינגטון ובפריז, במטרה שהן יפנו שוב אל הלבנונים וידגישו את המסר כי המשך העבודות אינו מקובל על ישראל.¹⁰¹ המשך העבודות אף הביא את אשכול לחלוק על דעתה של מאיר, שלפיה הלבנונים אינם מתקדמים ברצינות וממשיכים לגרור רגלים, ולהביע עמדה הפוכה: "ביחס ללבנון לפחות, זה [מסמוס פרויקט ההטיה] לא אמת. אבל נברר עוד פעם".¹⁰² בתחילת יולי 1965 הגיע הלחץ הישראלי לשיאו. בעקבות סיורים אוויריים מעל אזור ההטיה בלבנון ומעל תוואי התעלה הנחפרת, הגיעה ישראל למסקנה כי למרות הבטחותיהם, מתקדמים הלבנונים במרץ לעבר השלמת התעלה. ולא רק זאת, בחינת היקפה וגודלה של התעלה רמזה על יכולת העברת מים משמעותית, החורגת מעבר למוסכם על פי תוכנית ג'ונסטון. משרד החוץ החל בהעברת מסרים בהולים לשגרירויות בחו"ל, אשר מטרתם הייתה להבהיר למדינות המערב כי הן נכשלו בעצירת ההטיה בלבנון, וכי הסכנה כפולה: המשך ההטיה מלבנון, וגם זריקת עידוד משמעותית לסורים אשר כמעט חדלו מעבודתם, וכעת ישאבו כוח מפעולות הלבנונים ויחזרו להטות. אל נציגויות ישראל נשלחו החומרים אשר נאספו מאתר ההטיה בלבנון, והן התבקשו לעשות בהם שימוש להוכחת הטענות הישראליות למול המדינות המערביות.¹⁰³

התגובות המערביות ל"בליץ" הדיפלומטי לא היו מעודדות. למרות הצילומים והמפות, התקשו בצרפת, בבריטניה ובארה"ב לקבל את הטיעון הישראלי על מאמץ לבנוני נרחב בתקופה האחרונה. הן אף הביעו פליאה רבה על כך שישראל איננה מבינה את הדבר בעצמה, וטענו כי נציגים צרפתים ובריטים היו באזור ההטיה, והרושם שלהם הוא כי הפרויקט מתקדם באיטיות רבה. בארה"ב אף טען קומר כנגד "המהומה שמקים [מרדכי] גזית בווינגטון", והעלה מקרים מן העבר שבהם העלו ישראל וארה"ב הערכות שונות של המציאות הגאופוליטית במזרח התיכון, וארה"ב היא שדייקה.¹⁰⁴

⁹⁶ א"מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, "דברי יצחק רבין", 30.5.1965; א"צ, 48/83/1948, יצחק רבין - סקירה תקופתית, 1.2.1968; א"צ, 461/1046/1970, ביטחון שוטף 1965-1966, ללא תאריך.

⁹⁷ א"מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, "דברי לוי אשכול", 17.1.1965; א"מ, פרוטוקול של ועדת חוץ וביטחון, "דברי אבא אבן", 15.6.1965.

⁹⁸ א"מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, "דברי יצחק רבין", 30.5.1965; א"מ, פרוטוקול של ועדת חוץ וביטחון, "דברי אהרון יריב", 15.6.1965.

⁹⁹ א"מ, א-8/7925, ישיבת ראש הממשלה, סגן ראש הממשלה, הרמטכ"ל, אלוף ח. בר-לב, אלוף יוסף גבע, 2.6.1965.

¹⁰⁰ כהן, גבולות, עמ' 184.

¹⁰¹ א"צ, 7/120/2009, פרוטוקול של דיון מטכ"ל, "דברי אהרון יריב", 7.6.1965; א"מ, פ-2/4881, הטיות - לבנון, סיכום הפעילות עד 29.7.65, ללא תאריך.

¹⁰² א"מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, "דברי גולדה מאיר ולוי אשכול", 13.6.1965.

¹⁰³ א"מ, פ-2/4881, מברק מאת משרד החוץ בירושלים אל השגרירויות בווינגטון, פריז ולונדון, 2.7.1965.

¹⁰⁴ א"מ, פ-2/4881, מברק מפאריס אל המשרד בירושלים, 5.7.1965; א"מ, פ-2/4881, מברק מפאריס אל המשרד בירושלים, 6.7.1965; א"מ, פ-2/4881, מברק מווינגטון אל המשרד בירושלים, 7.7.1965; א"מ, פ-2/4881, מברק מלונדון אל המשרד

המשך העבודות בלבנון, הקשיים בשכנוע מדינות המערב ותחושת אי-הוודאות "סביב המצב הביטחוני"¹⁰⁵ הביאו את אשכול לשלוח מסר נוסף לנשיא לבנון חילו. במכתבו מחה אשכול על הפער בין ההבטחות והמסרים הלבנוניים על אודות מסמוס תוכנית ההטיה לבין המציאות הנוכחית שבה הם ממשיכים לעבוד. הוא אף רמז כי הידרדרות ביחסים בין ישראל ללבנון תשרת אינטרסים זרים המנוגדים למטרות המשותפות של שתי המדינות. בסיומו של המכתב ביקש אשכול כי חילו יורה על הפסקת העבודות, וכי תתקיים פגישה סודית של נציגי שתי המדינות.¹⁰⁶

לצד המאמץ המדיני, נמשכה הכנת "התיק המשפטי" כנגד המפעל הלבנוני. אנשי אמ"ן וחברת תה"ל הממשלתית (תכנון המים לישראל), החברה אשר הייתה אחראית לתכנון מפעלי המים בישראל, נדרשו להעביר למשרד החוץ את הערותיהם על כמה נתונים: קווי הגובה של מפעלי ההטיה בלבנון ובסוריה, בדיקת הדיווח על אודות הפער בגובה (של 50 מ') בין התעלה הסורית לתעלה הלבנונית, תוך בדיקת היתכנות של העברת המים במשאבה, קיבולת התעלה הנחפרת, כולל הסבר על הדיווח האמריקאי בנוגע להיעדר מובילי מים, והטענה כי מטרתה של התעלה הלבנונית לשמש להשקיה מקומית.¹⁰⁷

בישיבת הממשלה אשר נערכה ב־18 ביולי, והוכרזה כישיבה של ועדת השרים לענייני ביטחון, הציג אשכול את מורכבות האתגר בלבנון תוך כדי התייחסות למתיחות הקיימת בין ישראל לבין מדינות המערב. הוא אישר את העובדה כי התעלה הלבנונית מצויה כ־300 מ' בלבד מן הגבול הסורי ומחיבור עם התעלה הסורית. אמנם כרגע אין התקדמות בחיבור בין שתי התעלות, טען אשכול, אולם הלבנונים עושים הכנות לבניית סכר באזור וממשיכים לעבוד. כמו כן חזר ראש הממשלה וציין את הגמישות המערבית בכל הנוגע להפעלת כוח ישראלי כנגד סוריה, למול התנגדותם להפעלת כוח כנגד לבנון, אולם, "לסוריה אין איפה להרביץ [...] הסורים עושים זאת [את ההטיה] בחלקים שהם מרוחקים מהגבול שלנו מ־5 עד 8-7 ק"מ".¹⁰⁸

בהמשך תיאר אשכול תופעה ביחסי ישראל עם ארה"ב וצרפת. כאמור, עניינה של ישראל היה לעצור את פרויקט ההטיה בלבנון. לשם קידום מטרה זו פעלה ישראל במישור המשפטי והדיפלומטי (לצד איום בהפעלת כוח) והעבירה למערב עדויות וחומרים התומכים בטענתה כי הלבנונים פועלים למרות הבטחתם, וכי הפרויקט מקודם. סיורי המודיעין, סיורי המבצעים וטיסות חיל האוויר נועדו לספק בסיס ראייתי מוצק על מנת לזכות בתמיכת המערב, ואולי אף לקבל הכשר מסוים להפעלת כוח במידת הצורך.¹⁰⁹

אולם מדינות המערב סירבו להשתכנע, לא פעלו על פי "דיני הראיות" והתעלמו מן הטענות הישראליות. במה הדבר התבטא? בעוד ישראל ביקשה להוכיח על פי ראיות מוצקות – תצלומי אוויר, ביקורי יחידות מודיעין בשטח, "בדיקות יסודיות פוטוגרמטריות" – כי הפער בגובה בין התעלות הלבנוניות לסוריות איננו עומד על 50 מ', סירב המערב לקבל עמדה זו.¹¹⁰ ההסבר לכך מצוי, לטעמי, בהתנגשות בין האינטרסים

בירושלים, 7.7.1965; בתדרוך היומי הנשיאותי נכתב לנשיא ג'ונסון כי מרדכי גזית, הציר בושינגטון, טען כי הלבנונים חופרים במסגרת תוכנית ההטיה הערבית. עוד נכתב, כי לווינגטון לא הגיעו ידיעות התומכות בטענותיו של גזית, ולדעתם, דבריו נועדו להכין את הקרקע "למתקפה מקדימה בלבנון, כפי שעשתה ישראל בסוריה". ראו: 3.7.1965, *CIA, The Presidents Daily Brief*.

¹⁰⁵ א"מ, א-7931/5, **בקשה מאת יגאל אלון אל מזכירת הממשלה לכנס במהרה ישיבה של ועדת השרים לענייני ביטחון**, 6.7.1965.

¹⁰⁶ א"מ, א-4881/2, **טיוטת שדר מרוה"מ לנשיא לבנון**, 8.7.1965.

¹⁰⁷ א"מ, א-4881/2, **מברק מטעם השגרירות בושינגטון אל משרד החוץ בירושלים**, 8.7.1965; צה"ל נדרש פעמים רבות לעזרתם המקצועית של אנשי תה"ל. הוא ביקש את חוות דעתם המקצועית בשאלות הקשורות ליכולות העברת מים של התעלה הנבנית בלבנון, הצפי לבניית הסכר ועוד. ראו: א"מ, א-4881/2, **מכתב תה"ל לרמטכ"ל אודות סכר ההטיה**, ללא תאריך (כנראה יוני-יולי 1965).

¹⁰⁸ א"מ, **פרוטוקול של ישיבת ממשלה**, "דברי לוי אשכול", 18.7.1965.

¹⁰⁹ א"מ, א-601/1356/1988, **תקירות בצפון – פגישת אשכול ורבין**, 3.1.1965; א"מ, א-7/120/2009, **פרוטוקול של דיון מטכ"ל**, "דברי חיים בר-לב", 3.5.1965.

¹¹⁰ א"מ, **פרוטוקול של ישיבת ממשלה**, "דברי לוי אשכול", 18.7.1965.

המערביים לאלה הישראליים. בעוד ישראל ביקשה למנוע את ההטיה, ואחד הכלים לכך היה ההוכחות בשטח, עניינין של מדינות המערב היה מצוי בשימור היציבות היחסית בין ישראל ללבנון, בהגנה על משטרו הפרו-מערבי של שארל חילו ובקידום האינטרסים שלהן בלבנון עצמה. כך נוצר בין ישראל לבין צרפת וארה"ב פער מהותי שהיה קשה לגשר עליו, כאשר גם הניסיונות הישראליים "המשפטיים" נתקלו בדחייה או במסמוס.¹¹¹ בסיומה של ישיבת הממשלה ובתגובה לשאלת אחד השרים - מדוע נמנעת ישראל מלפעול צבאית כנגד לבנון? - חזר אשכול על הטענות בדבר קשריה של לבנון למערב, ועל כך שהיא עדיין אינה חורגת מהקצבת המים שניתנה לה על פי תוכנית ג'ונסטון.¹¹²

וכך, למרות הפער בין העמדות הישראליות לבין עמדות ארה"ב וצרפת, המשיכה ישראל במהלכה הדיפלומטיים. בפגישות של בכירים ישראלים עם דיפלומטים צרפתים טענו האחרונים, כי לבנון הבטיחה פעם נוספת כי היא "לא עושה ולא תעשה דבר אשר יפגע בישראל"; מומחים צרפתים נשלחו לאזורי העבודות על מנת לוודא את "גרירת הרגליים" הלבנונית, ונתקבלה הבטחה משולשת, צרפתית-בריטית-אמריקאית, כי אם יתגלה שלבנון פועלת בדרך העלולה לסכן את ישראל, יפעלו השלוש "לשים לזה קץ מייד".¹¹³

שינוי ראשוני בהבנת המערב את המציאות בשטח, ומוכנות חיובית יותר לקבל את העמדה הישראלית הגורסת כי העבודות הלבנוניות מתקדמות בקצב מעורר חשש, היו כשבוע לאחר ההבטחה הצרפתית לשלוח מומחים מטעמה לבקר באתרי ההטיה. עדויות מהשטח, תצלומים, צילומי אוויר וחומרים נוספים אשר העבירה ישראל לצרפת, ארה"ב ובריטניה, בנוסף לדיווחים דיפלומטיים מערביים מלבנון עצמה, סייעו בקבלה מסוימת של העמדה הישראלית ובהגברת הלחץ של המערב על ממשלת לבנון.¹¹⁴

ייתכן כי הלחץ המערבי הגובר על לבנון, והלחץ בתוך לבנון עצמה לחדול מן ההטיה או לפחות להשהותה, קשורים גם בידענות רבות בעיתונות הישראלית על פרויקט ההטיה בלבנון ועל הצורך למנוע בכוח את מימושו. בולט בכך היה שר העבודה אלון, אשר הזהיר בכנס של מועצת הקיבוץ המאוחד את ממשלת לבנון מפני המשך עבודות ההטיה;¹¹⁵ קדמה לכך גם אזהרה של הרמטכ"ל רבין¹¹⁶ והתייחסות "דואגת" של דובר משרד החוץ.¹¹⁷

¹¹¹ הסתכלות קדימה אל מערכת היחסים בין ישראל לבין ארה"ב, למשל, מרמזת כי תופעה זו המשיכה להיות חלק בלתי נפרד מהקשר בין שתי המדינות. אחת הדוגמאות הברורות לכך הייתה הניסיון הישראלי להוכיח לארה"ב בעזרת תצלומי אוויר, כי לאחר הפסקת האש במלחמת ההתשה הפרו המצרים את ההסכם ומיקמו סוללות טילי קרקע-אוויר באזורים האסורים. גם הפעם, "דיני הראיות" לא סייעו לישראל לגרום לאמריקאים לקבל את עמדתה. ראו: א"מ, א-8/7412, **מברק מאת רבין אל משרד החוץ**, 10.8.1970 ו-12.8.1970; **אבני דרך: אוטוביוגרפיה**, עידנים ודבר, 1976, עמ' 522; יצחק רבין, **פנקס שירות**, מעריב, 1979, עמ' 320; א"מ, א-8/7412, **מברק מאת רבין אל שהב"ט**, ר' אמ"ן, **גזית**, דיניץ, 12.8.1970.

¹¹² א"מ, **פרוטוקול של ישיבת ממשלה**, "דברי לוי אשכול", 18.7.1965.

¹¹³ א"מ, פ-2/4881, **מברק משגרירות ישראל בפריז אל משרד החוץ בירושלים**, 22.7.1965.

¹¹⁴ שם. בפגישה עם סר רוג'ר אלן, סגן תת-מזכיר המדינה הבריטי למזרח התיכון ואפריקה, תיאר אלן את המצב במילים "very disquieting"; א"מ, פ-2/4881, **מברק מאת משרד החוץ בירושלים אל השגרירות בושינגטון**, 22.7.1965. במברק נכתב כי הלבנונים אמרו לדיפלומט בריטי כי הם אינם מוכנים לעצור את העבודות, אבל בעקבות הלחץ יבחנו זאת שוב. עוד נאמר בו, כי ארה"ב מפעילה לחץ על לבנון להאט את קצב העבודות; א"מ, פ-2/4881, **מברק מאת שגרירות ישראל בושינגטון אל משרד החוץ בירושלים**, 23.7.1965. במברק נאמר כי בעקבות העברת תצלומים וחומרים הנוגעים להטיה מלבנון לארה"ב, תגובתם הייתה שקצב העבודות "מדאיג מאוד". לא כל הדיפלומטים הבריטים היו מוכנים לקבל את מלוא הטענות הישראליות. ראו: א"מ, פ-2/4881, **מברק משגרירות ישראל בלונדון אל משרד החוץ**, 23.7.1965.

¹¹⁵ **למרחב**, "אולם ללבנון אין חסינות בפני פעולות ישראליות למניעת הטיית אותם מקורות הירדן הנובעים באדמת לבנון ומוטב שתלמד לקח מניסיונה של שכנתה סוריה", 18.7.1965; גרסה מעט שונה של הדברים הופיעה בעיתון המתחרה "דבר". ראו: **דבר**, "אלון הזהיר את לבנון מביצוע הטיית מקורות הירדן שבתחומה ואמר כי ישראל איננה רוצה מלחמה עם שום מדינה ערבית ולא כל שכן עם לבנון, ששמרה עד כה על השקט בגבולה עם ישראל", 18.7.1965.

¹¹⁶ **הבקר**, "הרמטכ"ל מזהיר את לבנון. הרמטכ"ל רב אלון יצחק רבין הזהיר את לבנון מבלי לנקוב בשמה [...] מדינה שניה, חוץ מסוריה, הסמוכה לישראל, ממשיכה בעבודות ההטיה, ויהיה עליה לשאת באחריות לתוצאות פעילות זאת", 15.7.1965. דבריו של רבין הביאו את מחלקת המדינה האמריקאית להצהיר כי הדבר מביך אותם ומקשה על פעולותיהם הדיפלומטיות. ראו: א"מ, פ-2/4881, **הטיית לבנון, סיכום הפעילות עד 29.7.65**, ללא תאריך.

¹¹⁷ **חרות**, "דובר משרד החוץ בירושלים: אין הבדל בין הטיה סמלית והטיה ממש של מקורות הירדן [...] ממשלת צרפת [...] ביחוד נתבקשה להפעיל את השפעתה על לבנון", 15.7.1965; גם הדיווחים של השגרירויות המערביות בתל אביב החלו להצביע על אפשרות

אלון ננזף בהמשך על ידי אשכול על דבריו הפומביים בנושא.¹¹⁸ אשכול חשש כי התבטאויות אלו פוגמות במהלכים הדיפלומטיים החשאיים הצרפתיים, אשר נועדו לסכל את ההטיה ללא הפעלת כוח צבאי.¹¹⁹ החשש של אשכול מפני פומביות השיח בנושא ההטיה הועצם עקב שני מהלכים אשר התבצעו מאחורי הקלעים. הראשון היה חתימה סופית על ההסכם עם ארה"ב לקבלת 250 טנקים, אשר אמורים היו להגיע בהמשך השנה; השני היה חתימת הסכם עם צרפת על אספקת שש ספינות טילים. שני הסכמים חשובים אלו היו גורם נוסף, כבד משקל, אשר מנע פעולה צבאית ישראלית, ובוודאי דרבן את ישראל לבקש ולהנמיך את פומביות הדיון.¹²⁰

בסופו של דבר הכריע הלחץ המשותף הישראלי-מערבי את לבנון, וב-27 ביולי 1965 הופסקו העבודות לחלוטין.¹²¹ לדבריו של אשכול, אחד הגורמים המרכזיים אשר הביאו את המערב לשנות את עמדתו, בסופו של דבר, ולקבל את הטענה הישראלית כי פרויקט ההטיה הלבנוני לא נועד "לצורכי השקיה מקומית", היה המשך העברת העדויות מן השטח ועימות שלהן עם העמדות המערביות. בעיקר נסוב הדבר סביב חילוקי הדעות על גובה התעלות הסוריות והלבנוניות. בעוד המערב טען כי קיים פער של 50 מ' בין שתי התעלות ועל כן אין בפרויקט איום ממשי, התעקשה ישראל כי הפרש הגובה בין שתי התעלות הוא, לכל היותר, "בין 0 ל-50 ס"מ". המשך הבאת הוכחות ישראליות מהשטח בדבר היעדרו של פער ממשי בין התעלות, הצליח לסדוק את חומת ההתנגדות של מדינות המערב ולשכנע לקבל את הטענות הישראליות בדבר האיום הנשקף לה מן ההטיה מלבנון.¹²²

בתחילת אוגוסט 1965 נפגשו נציגי ישראל ולבנון בוועדת שביטת הנשק בין שתי המדינות. שם אישר הנציג הלבנוני את מה שישראל ידעה כמה ימים קודם לכן, כי העבודות נפסקו. הנציג הלבנוני ביקש, בנוסף, כי ישראל תחדל מטיסות הצילום אשר היא עורכת מעל שטחה של ארצו.¹²³ ישראל ביקשה להגיע לידי פרסום משותף לשתי המדינות של הפסקת העבודות,¹²⁴ אולם ללבנונים לא הייתה סיבה סבירה להסכים למהלך פומבי אשר יציג אותם בפני העולם הערבי כמי שנכנעו לישראל וללחץ

גוברת כי האפוק הישראלי בסוגיית לבנון עומד לפקוע. ראו: CIA, *The Presidents Daily Brief*, 26.7.1965. השגריר הבריטי בתל אביב כתב כי התנגשות בין ישראל לבין לבנון "כמעט בלתי נמנעת".

¹¹⁸ א"י, פ-2/4881, **מכתב מאת ראש הממשלה אל שר העבודה יגאל אלון**, 19.7.1965. במכתב כתב אשכול: "קראתי דברידך בעניין ההטיה בלבנון [...] הבט מה קרה באותו השבוע, הרמטכ"ל דיבר, אתה דיברת והעיתונות ניפחה את הנושא [...] האם אינך חושב שזה מופרז, מיותר ועלול להזיק?". 19.7.1965. האזכור של רבין בדברי אשכול כמי שבהתבטאויותיו חורגות ממדיניות הממשלה או מתפקידו, אינו בפעם הראשונה. ב-29 בספטמבר 1964 שלח אשכול מכתב נזיפה רשמי לרבין ובו הביע את מורת רוחו מכך ש"בזמן האחרון נתקל אנוכי לעיתים תכופות בעיתונות וברדיו בהכרזות מדיניות מיוחסות אליך. נראה לי כי יש להימנע ככל האפשר מהכרזות מסוג זה". מכתב דומה נשלח לפרס. ראו: א"מ, פ-15/4913, **מכתב מאת ראש הממשלה אל הרמטכ"ל**, 29.9.1964. כעבור שנתיים, בספטמבר 1966, התראיין רבין לעיתון "במחנה" לרגל ראש השנה, ודבריו התפרשו כאיום על השלטון הסורי. בתגובה נזף אשכול ברבין באופן אישי, ופרסם בפומבי התנערות מדבריו. ראו: כהן, **גבולות**, עמ' 335-344.

¹¹⁹ א"מ, **פרוטוקול של ישיבת ממשלה**, "דברי לוי אשכול", 25.7.1965.

¹²⁰ א"מ, **פרוטוקול של ישיבת ממשלה**, "דברי לוי אשכול", 1.8.1965.

¹²¹ א"י, פ-2/4881, **הטיות-לבנון, סיכום הפעילות עד 29.7.65**, ללא תאריך; א"י, פ-421/695/1969, **זוחות הטיה בגזרה הסורית והלבנונית** – 25.7.1965, 27.7.1965, 30.7.1965, 1.8.1965, 7.8.1965; א"מ, **פרוטוקול של ישיבת ממשלה**, "דברי לוי אשכול", 1.8.1965. בתוך לבנון עצמה חלו שינויים פוליטיים אשר הביאו לקדמת הבמה אישים שתמכו בעצירת ההטיה. כך התפטר ראש ממשלת לבנון חוסיין אל-עוואני, ובמקומו מונה רשיד כראמה, פרוינצריסט שהתנגד להטיה. ראו: א"מ, **פרוטוקול של ישיבת ממשלה**, "דברי אליהו ששון", 1.8.1965; **דבר**, "ראש ממשלת לבנון הגיש את התפטרותו", 21.7.1965.

¹²² א"מ, **פרוטוקול של ישיבת ממשלה**, "דברי לוי אשכול", 1.8.1965; א"י, פ-2/4881, **הטיות-לבנון, סיכום הפעילות עד 29.7.65**, ללא תאריך. בנייר נכתב כי ב-8 ביולי 1965 "[התקיימה] שיחת גזית עם סימס [...] טען סימס כי התעלה הסורית גבוהה ב-50 מטר מהתעלה הלבנונית (טיעון שנתבדה לאחר מכן בבדיקות פוטוגרמטריות, שהוכיחו כי הפרש בין המפלסים הוא בין 0 ל-50 ס"מ)".

¹²³ א"י, פ-49708/1968, **משלחת ישראל בוועדת שביטת הנשק עם לבנון – שיחות בעניין חדירת מטוסים**, 1.8.1965.

¹²⁴ א"י, פ-7/120/2009, **פרוטוקול של דיון מטכ"ל**, "דברי יצחק רבין", 2.8.1965.

המערבי, ועל כן סירבו. ישראל הבינה את מורכבות הנושא, קיבלה את הבקשה הלבנונית, ואשכול אף נפגש עם ועדת העורכים על מנת לעדכןם במצב ולבקש מהם כי יימנעו מפרסום בעיתוניהם.¹²⁵ כך הגיע לידי סיומו המוצלח, מבחינתה של ישראל, אתגר אשר שילב מאמצים דיפלומטיים ישירים ועקיפים ואיום בהפעלת כוח והפעלת כוח עקיפה; ובעיקר באה בו לידי ביטוי יכולת מדינית מרשימה אשר נדרשה לתמרן בין אילוצים שונים, בין שיקולים מנוגדים, וזאת תוך כדי הבנה כי זו איננה הזירה המרכזית, וודאי שאינו האתגר היחיד.

סיכום

המאמץ הישראלי לסיכול פרויקט הטיית מקורות הירדן בלבנון ובסוריה הסתיים בהצלחה רבתי. שתי המדינות חדלו מניסיון להטות את מי החצבאני והבניאס, וישראל הצליחה לאזן בין מימוש יעדיה המדיניים והצבאיים לבין היגררות למלחמה לא רצויה.

בהתמודדות הישראלית עם האתגר אשר נשקף מעבודות ההטיה בלבנון, צפו ועלו כמה סוגיות המצויות במרחב הכולל בתוכו את הדיפלומטיה, מדיניות החוץ והמעשה הצבאי.

ראשית, בכלל מהלכיה של ישראל למול פרויקט ההטיה ניתן להבחין באופן מובהק כיצד שזורים יחדיו המהלכים המדיניים והצבאיים. הלחץ המדיני אשר הופעל על לבנון ועל מדינות המערב, לא עמד בנפרד ממהלכיה הצבאיים של ישראל. ישראל הבינה היטב כי יצירת תחושת אמינות ונחישות בצד השני - הן הלבנוני והן המערבי - בדבר כוונתה לסכל את מפעל ההטיה, כרוכה גם "בהדגמת יכולות" ולא רק באמצעות "מאמץ רך" של איומים, מגעים מדיניים ואיגרות דיפלומטיות.

מאחר שישראל העדיפה לא להפעיל כוח צבאי נגד לבנון, הייתה הזירה הסורית המנוף שבו היא עשתה שימוש להוכחת רצינות כוונותיה. במילים אחרות, להפעלת הכוח של ישראל בזירה הסורית, החל בתקרית תל דן ב־13 בנובמבר 1964 ובאופן מובהק אף יותר לאחר הפעולה ב־17 במארכ 1965, היו מטרות נוספות מעבר לסיכול הפיזי של העבודות הסוריות. הן נועדו גם להעביר מסר של הרתעה ונחישות כלפי לבנון וכלפי מדינות המערב, וללוות את כל המהלך המדיני בבחינת הנחת אפשרות ממשית נוספת על השולחן. האיתות ללבנון היה ברור: "ראי מה קורה למי שפועל להקמת מפעל ההטיה". האיתות כלפי מדינות המערב הידידותיות לישראל היה מורכב יותר. חששה של ישראל היה שהמערב איננו משוכנע לחלוטין כי היא תפעיל כוח כנגד לבנון, וזה המסר שהוא מעביר לממשלת לבנון. הדבר פגע עמוקות ביכולתה של ישראל להרתיע את לבנון, ועל כן הפעלת הכוח בסוריה נועדה גם לערער את ההנחה המערבית - ובכך לחזק את החשש הלבנוני - כי ישראל לא תפעיל את עוצמתה הצבאית לסיכול ההטיה, ולגרום לושינגטון, פריז ולונדון ללחוץ ביתר שאת על ממשלת לבנון.

ניתן להעריך כי בנוסף למטרות המדיניות-צבאיות הללו של ישראל, גם רצונה לבודד את סוריה בעולם הערבי - "הביטי, ישראל פועלת כנגדך ואף מדינה ערבית אינה נחלצת לעזרתך" - היה שיקול חשוב, אשר נדרש לאיזון ולתיאום עם כוונותיה של ישראל שלא לדחוק את הסורים אל הפינה ולא להשפיל אותם בפומבי. הדבר נעשה, כאמור, על ידי חיבור בין פעולות הביטחון השוטף - המאבק על האזורים המפורזים ותקריות גבול - עם הפגיעה בתוכנית ההטיה, והיעדר הצהרה ישראלית ממוקדת.

שנית, ניתן להבחין בדפוס מעניין הקשור ביחסיה של ישראל עם מדינות המערב, או ביתר דיוק באופן שבו היא ביקשה לשכנע אותן בטיעוניה. ממשות האיום העולה מן העבודות הלבנוניות היה סלע מחלוקת בין

¹²⁵ א"מ, א-3/7928, פגישה עם עורכי העיתונות היומית - לשכת שר הביטחון, "דברי לוי אשכול", 30.7.1965.

המערב לבין ישראל. בתחילה, גם כאשר הביאה ישראל עובדות, עדויות וצילומים מן השטח המעידים על קיבולת התעלה, אורכה והתקדמות הפרויקט, נתונים אשר לא ניתן לטעמה לסתור, התקשו מדינות המערב לקבל את עמדתה. הדבר מוסבר, לדעתי, בחשש המערבי מתוצאות קבלת המסקנה הישראלית – היתר להפעלת כוח נגד לבנון.

אולם למרות הסירוב המערבי ההתחלתי, המשיכה ישראל באיסוף הנתונים, העובדות והצילומים ובהעברתם למערב תוך כדי המשך הפעלת לחץ מדיני. בסופו של דבר, "כובד הראיות" שהעבירה ישראל, ובעיקר העובדה שהיא הצליחה להוכיח כי הפער בגובה בין התעלה הסורית ללבנונית איננו "50 מ'" אלא לכל היותר "בין 0-50 ס"מ", הביא את מדינות המערב לשנות את עמדתן ולהכיר בנכונות הטענה הישראלית. הדבר, כנראה, נתמך גם בעדויות מערביות עצמאיות מן השטח.

כלומר גם אם בתחילה נראה היה כי "הנתיב המשפטי" שאותו נקטה ישראל אינו מביא אותה לידי התוצאה הרצויה, בהמשך התברר כי הנחישות המשפטית הזו דווקא קוצרת רווחים ומצליחה לחולל תמורות – גם אם הדבר עלול להביא לפגיעה באינטרסים המערביים.

השימוש והשיתוף בתוצרי מודיעין בין ממשלות וארגוני המודיעין (בערוצים ישירים, Government to Government) לצורך השגת מטרות מדיניות הם תופעה רווחת. הנושא ממשך ללוות את מדינת ישראל גם כיום, בשל הצורך לשכנע מדינות רבות בסוגיות ביטחוניות, מדיניות ופוליטיות. השכנוע האמור נועד לאפשר למדינת ישראל מרווח פעולה צבאי, סיוע מדיני וביטחוני והבטחת לגיטימציה. מבט קצר על ההיסטוריה הקרובה מראה כי כך נהגה ישראל כאשר "הפלילה" את מעורבותו של יאסר ערפאת בפעולות טרור, ובשל כך זכתה לתמיכת נשיא ארה"ב בפעולותיה הצבאיות;¹²⁶ ושכך היא עושה כיום, בהצגתה את המהלכים האיראניים בסוגיית הגרעין.¹²⁷ ועל כן, גם אם הדבר נראה משימה סיוזיפית, לפעמים מתסכלת, הנתקלת בהתעלמות מביכה מן הצד השני, פעמים רבות היא מובילה בסופו של דבר לתוצאות חיוביות מבחינתה של ישראל; ומכאן החשיבות הרבה של המשך האיסוף, השיתוף והשימוש בשיטה זו.

הסירוב המערבי לאפשר לישראל לפעול צבאית נגד לבנון חורג אף הוא מן המקרה הפרטני של ממשלת אשכול, והוא בעל חשיבות להתמודדותה של ישראל עם האתגר שמציבה לה שכנתה הצפונית. לאחר חטיפות מטוסים אזרחיים נרחבות, פעלה ישראל ב-28 בדצמבר 1968 - "מבצע תשורה" - במל התעופה הבין-לאומי של ביירות. פיצוץ המטוסים הביא לזעם בין-לאומי רב על ישראל, בעיקר מצד צרפת, שאף העמיקה את האמברגו הצבאי עליה. בשנות השבעים, בזמן מבצעי "הקלחות", לחצו מדינות המערב על ישראל להימנע מלפעול ישירות נגד מדינת לבנון.¹²⁸ בזמן מבצע "ענבי זעם" ננזפה ישראל קשות על ידי צרפת והפסיקה לתקוף יעדי תשתית, לאחר שפגעה בתחנת שנאים.¹²⁹ במלחמת לבנון השנייה מנעו ארה"ב, צרפת ומדינות אירופיות אחרות מישראל לתקוף מטרות תשתית של לבנון.¹³⁰ כלומר היותה של לבנון מדינה בעלת חסות מערבית הוא נתון

¹²⁶ גלעד שרון, שרון - חייו של מנהיג, בני ברק: מטר, 2011, עמ' 399-403.

¹²⁷ הארץ, "כך גנב המוסד חצי טון מסמכי גרעין מאיראן", 15 ביולי 2018.

¹²⁸ יניב פרידמן, "בין כה וכה לא נגמור את הערבים [...] - האסטרטגיה הישראלית של התשה בלבנון: 1970-1972", בין הקטבים 15, 2018, עמ' 73-97. מבצעי הקלחות היו פשיטות ישראליות בדרום לבנון בתחילת שנות השבעים כנגד בסיסי הפתח באזור.

¹²⁹ ראו: אהד לסלוי, "מבצע 'ענבי זעם' יסודות 2, 2020.

¹³⁰ הוועדה לבדיקת אירועי המערכה בלבנון 2006, ועדת וינוגרד, מלחמת לבנון השנייה, דין וחשבון סופי (2008), עמ' 88, 327, 490, 530, 571; דני חלוץ, בגובה העיניים, ידיעות אחרונות ספרי חמד, 2010, עמ' 364, 380; אהוד אולמרט, בגוף ראשון, ידיעות אחרונות ספרי חמד, 2018, עמ' 695-696. אולמרט טוען, כי לא היה לחץ אמריקאי על ישראל בנושא, וכי הוא לא היה זקוק ללחץ כזה כדי להימנע מתקיפת תשתיות לבנוניות. כך או כך, ההנחה הבסיסית היא שישראל תיתקל בהתנגדות מערבית רחבה למהלך של תקיפת תשתיות.

מובהק ביותר, והלחץ המערבי על ישראל להימנע לחלוטין מפעולה נגדה, או לצמצם משמעותית את יעדי הפעולה שלה, הוא נתון קבוע יחסית, אשר יש לפעול לאורו בכל תכנון מבצעי.

נקודה שלישית העולה מן התקופה קשורה ל"ברית הסמויה למחצה" בין ישראל לבין מצרים. שתי היריבות הגדולות חלקו באותה תקופה אינטרס משותף רחב, אשר השליך על שאר חילוקי הדעות ביניהן - הימנעות ממלחמה ושימור הסטטוס קוו. שתיהן הבינו כי סוריה, הקיצונית במדינות ערב, מאיימת בהתנהגותה על מימוש מטרותיהן - אמנם מטרות שונות, אך הדרך להשיגן עוברת בהימנעות ממלחמה כפויה ולא רצויה. מצרים הייתה שקועה באותה העת במלחמת האזרחים בתימן, עסוקה בבעיות פנים וחוששת מקיצוץ הסיוע האמריקאי, בעיקר בחיטה ובמוצרי מזון. ישראל ביקשה לבנות, להפעיל ולקיים את מוביל המים הארצי, לחתום על הסכמי אספקת נשק עם ארה"ב וצרפת, ובעיקר להמשיך ולקיים את האתוס הקונסטרוקטיבי - בניין חברה, אומה ועם. לצורך כך היא ביקשה להרתיע את יריביה ממלחמה ולהאריך את תקופת השגרה שבין המלחמות.

כלומר לשתי האויבות הגדולות, בפרק הזמן ההוא, היה עניין משותף לקיים מציאות אזורית אשר תשרת את שתיהן. המרשים הוא כי למרות הניסיונות הסוריים הלא מעטים, אשר נתמכו לאחר תקופת-מה גם במעשיו של ארגון הפתח, השכילו מנהיגי שתי המדינות - אשכול ונאצר - לעמוד בלחצים הפנימיים והחיצוניים ולשמר מצב זה, לפחות עד תחילת ההידרדרות לעבר מלחמת ששת הימים.

הנקודה הרביעית מצויה בהתייחסות לזירת המלחמה הקרה. לא ניתן להתעלם מן העובדה כי החופש היחסי שלו זכתה ישראל בהפעלת הכוח מול סוריה, ובאיומיה על לבנון, קשור קשר חזק בתמיכתה של מעצמה בה, בעיקר ארה"ב.¹³¹ לא פחות חשוב: החופש היה מצוי גם בשל היעדרה של חסות דומה על סוריה. אמנם ברה"מ הפגינה סולידריות עם המאבק הסורי והערבי, אולם בתקופה זו היא עדיין לא הטילה חסות מקיפה על סוריה, כפי שעשתה לאחר מהפכת הבעת' השנייה בפברואר 1966. כך שבניגוד, למשל, לעימות אפשרי בין המעצמות כפי שהיה בסופה של מלחמת ששת הימים, בעיצומה של מלחמת ההתשה ובסופה של מלחמת יום הכיפורים, לא כך הייתה המציאות הבין-גושית והאזורית בשנים 1963-1965. כלומר היעדרה של סכנת התנגשות בין מעצמות כתוצאה מעימות בין ישראל לסוריה הסיר כבלים ורסנים אמריקאיים מישראל והעניק לה חופש פעולה רב יותר.

נקודה אחרונה קשורה לראש הממשלה לוי אשכול; יכולתו של אשכול לנהל את המתח בין אילוצים שונים הייתה המפתח להצלחתה של ישראל להתמודד עם האתגר הנשקף מתוכנית ההטיה הערבית בכלל ומן התוכנית הלבנונית בפרט. הקושי היה נעוץ בעצם הצורך למצוא את הנתיב הנכון בין הפעלת עוצמה צבאית עזה מידי, העשויה להביא את המצרים לידי הוצאת כוחותיהם מתימן ואף לידי מלחמה, לבין היעדר פעולה או פעולה רפה מידי, העלולה להסתיים בפגיעה באינטרסים ישראלים.

במקרה הלבנוני, היטיב אשכול להבין את השוני בינה לבין סוריה, את הצורך הישראלי בעבודת הכנה מדינית עמוקה לנוכח קשריה של לבנון עם המערב, ואת החשיבות של יצירת איום צבאי אמין וממשי, למרות היותה של לבנון זירה משנית אם לא שלישית.

¹³¹ המסמכים והדיונים אשר הבאתי אמנם מראים כי הייתה תמיכה אמריקאית בישראל בבניית מוביל המים הארצי, ואף בשימוש בכוח על מנת למנוע את פרויקט ההטיה הערבי, אולם הגישה האמריקאית לא הייתה עשויה מקשה אחת - למשל, התנגדותו של טלבוט לפעילות צבאית ישראלית - והכילה עמדות שונות כלפי ישראל. בנוסף, אמנם גיוסון היה נשיא פרו-ישראלי, אולם "קו השבר החיובי" ביחסי שתי המדינות נוצר בעיקרו לאחר מלחמת ששת הימים, וגם אז - בהדרגה.

אשכול זיהה את ההקשר הבעייתי של פעולה צבאית נגד לבנון בשעה שישראל מבקשת להדק את קשריה הביטחוניים והמדיניים, בראש ובראשונה עם ארה"ב (מזכר ההבנות האסטרטגי), אולם גם עם צרפת. וזאת בד בבד עם ההבנה כי הרסנים אשר מוטלים עליה ומונעים פגיעה בלבנון אינם קיימים בהקשר הסורי. כך הצליח אשכול, למעשה, לשמר את אמינות האיום הישראלי – "לא ניתן כי יטו את המיס" – אולם ללא פגיעה מהותית ביחסיה של ישראל עם מדינות המערב, וב-בזמן לחזק את ההרתעה.

לא רק זאת, אשכול היטיב לרסן את הצבא ואת תומכיו בקרב המדינאים – בעיקר יגאל אלון - במקרים שבהם ביקשו לחרוג מן הקו שהתווה, אשר העמיד את המאמץ המדיני "כראשון בין שווים" במאמץ אל מול לבנון. הוא סירב לבקשות לפעול צבאית נגד לבנון, מתוך הבנה כי חסרונו של הפעולות הצבאיות גובר על יתרונן, ועשה שימוש בכלי הצבאי לאיסוף מודיעין אשר נועד לתמוך במאמץ המדיני במסגרת "איסוף הראיות", ולהכנת הבסיס לפעולה צבאית עתידית.

אין ספק, כי כל אחת מהסוגיות אשר היו כלולות באתגר ההטיה מלבנון הייתה משמעותית וחשובה – הרתעה וחשש מכרסום בה, הפעלה מופרזת של כוח, יחסים עם המערב, יחסים בין-ערביים, יחסי הדרג המדיני והדרג הצבאי ואף סוגיות פנים-פוליטיות ישראליות. על כן נדרש אשכול לזהות היכן מצוי מרכז הכובד של האתגר, ומהן הסוגיות הדחופות ביותר שעליהן הוא יכול להשפיע. במילים אחרות, המפתח לקיום מדיניות ביטחון מוצלחת היה טמון ביכולת לנהל את המתח בין אילוצים שונים, לאזנם במידת הצורך או לתת דגש רב יותר לאחד מהם, וזאת על פי ההקשר הרלוונטי.

כך הכריע אשכול כי הצורך למנוע משבר עם מדינות המערב ועם לבנון גובר על הצורך לסכל בכוח צבאי את פרויקט ההטיה, וכי הכלי היעיל ביותר לעשות זאת הוא לחץ דיפלומטי כפול, הן על לבנון והן על המערב, ושימוש בעימות עם סוריה ככלי להוכחת אמינות הכוונות.

אם מסתכלים אנו על העבר מתוך רצון להתנהל טוב יותר בהווה ובעתיד, אזי ניתן להתבונן במבחן התוצאה ולומר כי המקרה הלבנוני הוא דוגמה מרשימה לניהול מדיניות נכונה, מאוזנת ואחראית. זו הייתה גדולתו של אשכול, ובמובנים רבים ניתן לראות בה את הבסיס והרקע להתנהלותו הזהירה והנכונה במשבר מאי-יוני 1967.